

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Valentina Smrdel

Vojaškozgodovinska dediščina utrdbenega sistema
Alpskega zidu na območju Pivške kotline

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Valentina Smrdel

Vojaškozgodovinska dediščina utrdbenega sistema
Alpskega zidu na območju Pivške kotline

Diplomsko delo

Mentor:
redni profesor dr. Božo Repe
Somentor:
izredni profesor dr. Vladimir Prebilič

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program Zgodovina (FF);
Dvopredmetni univerzitetni študijski
program Politologija (FDV)

Ljubljana, 2015

Diplomsko delo z naslovom
Vojaškozgodovinska dediščina
utrdbenega sistema Alpskega
zidu na območju Pivške kotline je
izdelano s soglasjem obeh
fakultet, ter urejeno po pravilniku
matične Filozofske fakultete.

Za pomoč pri izdelavi svojega diplomskega dela se zahvaljujem obema mentorjema dr. Božu Repetu iz Filozofske fakultete in dr. Vladimirju Prebiliču s Fakultete za družbene vede. Zahvaljujem se tudi Parku vojaške zgodovine, muzejskemu in turističnemu središču, ki danes s svojo pestro ponudbo izobraževalnih, raziskovalnih ter tudi doživljajskih vsebin prispeva k oživitvi in ohranitvi kulturnozgodovinske dediščine na območju Pivške kotline. Hvala vsem zaposlenim ter tudi zunanjim sodelavcem pri zbiranju gradiva. Njihova pričevanja in vedenje o obravnavani tematiki so mi bila navdih ter spodbuda za nadalnje raziskovanje. Nenazadnje se zahvaljujem svoji družini in vsem bližnjim prijateljem za potrpežljivost in podporo v času študija.

Vojaškozgodovinska dediščina utrdbenega sistema Alpskega zidu na območju Pivške kotline

Prva svetovna vojna je prinesla razpad velikih evropskih imperijev ter posledično povzročila velike spremembe v državnih mejah. Evropske države, ki so želele zavarovati svoje pridobitve, so po uvedbi novih državnih meja iz strahu pred morebitnim vnovičnim spopadom začele sistematično utrjevati svoje meje. Tudi Italijani so pričeli z utrjevanjem svojih zunanjih kopenskih meja s t.i. Vallo Alpino oziroma Alpskim zidom, ki je potekal od Genovskega zaliva čez grebene Alp vzdolž francoske, švicarske, avstrijske in stare jugoslovanske meje do Reškega zaliva. Vzdolž rapalske meje z Jugoslavijo je potekal vzhodni del Alpskega zidu, ki je meril približno 205 km. Zgrajeni sta bili dve obrambni črti, ena tik ob meji in ena v notranjosti, razdaljo med obema pa je narekoval teren. V Pivški kotlini, je prva črta potekala po Javornikih, druga pa po vzpetinah na njenem zahodnem obodu (Nanos, Osojnica, Primož). Utrdbe okrog Pivke so zapirale prehod iz Pivške kotline v dolino reke Reke, cesto Ljubljana-Reka in železniške povezave (Ljubljana- Reka in Ljubljana-Trst).

Ključne besede: Rapalska meja, Alpski zid, utrdbena linija

Military historical heritage of the Alpine wall fortification system of the Pivka basin area

The First World War resulted in the collapse of the great European empires which produced major changes in national borders. European countries, which tried to protect their territories, started to systematically fortify its borders after the introduction of the new borders because they feared a potential repeated attack. Italy, too, started to fortify its external land borders with the so called Vallo Alpino or the Alpine Wall, which stretched from the Gulf of Genoa across the Alps along the French, Swiss, Austrian and old Yugoslavian border to the Gulf of Rijeka. The section which stretched along the Rapallo border with Yugoslavia was the eastern part of the Alpine Wall and was approximately 205 km long. Two defence lines were erected: one right next to the border and one inside the country's territory. The distance between the two was territory dependant. In the Pivka basin, the first line stretched across the Javorniki Hills, whereas the second one was set on the hills on its western edge (Nanos, Osojnica, Primož). The fortifications around Pivka blocked the passage from the Pivka basin into the valley of the Rijeka River, the road Ljubljana-Rijeka and the railway connections (Ljubljana-Rijeka and Ljubljana-Triest).

Key words: Rapallo border, Alpine Wall, fortification line

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	10
2	METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR	11
2.1	CILJI IN POMEN	11
2.2	UPORABLJENA METODOLOGIJA.....	12
2.3	HIPOTEZE, TEZE OZ. NA RELEVANTNI LITERATURI UTEMELJENO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	12
3	ZAČETKI UTRJEVANJA: EVROPSKE FORTIFIKACIJE V OBDOBJU MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA .	13
3.1	MAGINOTOVA LINIJA	13
3.2	SIEGFRIEDOVA LINIJA.....	17
4	PREDLOGI ZA VZPOSTAVITEV MEJE MED KRALJEVINO ITALIJO IN KRALJEVINO SHS OB KONCU PRVE SVETOVNE VOJNE.....	21
5	RAPALSKA MEJA IN ŽIVLJENJE LJUDI OB MEJI	23
6	ALPSKI ZID.....	25
6.1	GRADNJA UTRDB ALPSKEGA ZIDU	26
6.2	OKROŽNICE	28
6.3	TIPI UTRDB IN NJIHOVA OBOROŽITEV	29
6.4	TIPIČNA UTRDBA ALPSKEGA ZIDU	32
6.4.1	FOTOFONIKA	33
6.4.2	PREZRAČEVANJE.....	34
6.4.3	ZATESNJENA KOVINSKA VRATA.....	35
6.5	»GUARDIA ALLA FRONTIERA« (GAF)	35
7	UTRJEVANJE VZHODNEGA DELA ALPSKEGA ZIDU.....	36
7.1	GRANIČARJI (ENOTE GAF) OB JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKI MEJI	38
7.2	USODEN VOJAŠKO STRATEŠKI POLOŽAJ PIVŠKE KOTLINE	43
7.2.1	ŽIVLJENJE LJUDI OB MEJI IN RAZMAH KONTRABANTA	45
7.2.2	UTRDBENA DEDIŠČINA PIVŠKE KOTLINE	46
7.2.3	KOMPLEKS STARIH PIVŠKIH VOJAŠNIC IN ZGODBA DIEGA DE HENRIQUEZA	66
7.2.4	OBUDITEV IN REVITALIZACIJA ZGODOVINSKE DEDIŠČINE NA OBMOČJU PIVŠKE KOTLINE	67
8	RUPNIKOVA LINIJA.....	69
8.1	RAZPOREDITEV SEKTORJEV	70
8.2	GRADNJA IN TIPI UTRDB.....	71
8.3	RUPNIKOVA LINIJA V VOJNI.....	73
9	UTRJEVANJE RAPALSKE MEJE: RAZLIKE PRI UTRJEVANJU NA ITALIJANSKI IN JUGOSLOVANSKI STRANI.	74
10	ZAKLJUČEK	76
11	VIRI IN LITERATURA	78

KAZALO SLIK

Slika 1.	Potek Maginotove linije	14
Slika 2.	Vhod v eno izmed utrdb na področju Alzacije	16
Slika 3.	Potek Siegfriedove linije.....	19
Slika 4.	Zahodna meja po 1. svetovni vojni: mejni predlogi.....	22
Slika 5.	Ozemlje današnje Republike Slovenije leta 1920: temno oranžna: Italija, svetlo oranžna: Kraljevina SHS	23
Slika 6.	Shematski prikaz poteka rapalske meje vzhodnega dela Alpskega zidu	26
Slika 7.	Primer glavne utrdbe (tipa 200) utrdbene skupine oziroma centra odpora Podroteja	30
Slika 8.	Prikaz utrdbe na planini Polog v dolini Tolminke.....	31
Slika 9.	Ohranjen bojni blok utrdbene skupine Milanja.....	33
Slika 10.	Prikaz delovanja fotofonike: oddajanje (levo) in sprejemanje (desno) svetlobnega žarka	34
Slika 11.	Potek Alpskega zidu ob vzhodni italijanski meji in Rupnikove linije na nasprotni strani	37
Slika 12.	Pogled na Pivko s Primoža. Iz slike je lepo razvidna prehodnost območja v smeri Postojne	44
Slika 13.	Prikaz utrdb Alpskega zidu pri Pivki.....	47
Slika 14.	Vhod v utrdbo na Primožu	48
Slika 15.	Jože Knez iz Isole med italijanskimi vojaki oddelka obmejne straže v vojašnici Principe di Piemonte.....	50
Slika 16.	3D model utrdbe na Primožu	56
Slika 17.	Vhod v utrdbo.....	57
Slika 18.	Prikaz dvojne topniške kazemate (levo)	57
Slika 19.	Razstreljen bojni blok topniške kazemate na Primožu (desno)	57
Slika 20.	Podzemni hodnik	58
Slika 21.	Opazovalna kupola (levo)	58
Slika 22.	Prerez tipske opazovalne kupole (desno)	58
Slika 23.	Ostanki naprave za fotofoniko v utrdbi na Primožu (levo).....	59
Slika 24.	Kupola s fotofoniko (desno)	59
Slika 25.	V stropu vidne cevi namenjene prezračevanju prostora (levo)	60
Slika 26.	Prostor za nastanitev posadke (desno).....	60
Slika 27.	Vhod v bojni blok (levo)	60
Slika 28.	Pisoarji utrdbe na Primožu (desno)	60
Slika 29.	Napis »Deposito munizioni« v utrdbi na Primožu.....	61
Slika 30.	Oznaka enote 618. baterije (levo)	61
Slika 31.	Kasarna pred vhodom v utrdbo na Primožu (desno)	61
Slika 32.	Tloris utrdbe na Habjanovem hribu v Pivki	62
Slika 33.	Mitralješki blok na Habjanovem hribu	62
Slika 34.	Načrt topniške utrdbe na Primožu nad Pivko (zrisan po predlogi Turističnega društva Pivka)	63
Slika 35.	Bivalni prostori utrdbe na Milanji	64
Slika 36.	Podzemni hodniki Unške koliševke.....	65
Slika 37.	Kompleks starih pivških vojašnic v neposredni bližini Primoža	66
Slika 38.	Krožna pot Parka vojaške zgodovine.	68
Slika 39.	Potek Rupnikove linije in razporeditev po sektorjih.....	71
Slika 40.	Bunker Rupnikove linije na Blegošu.....	72

KAZALO TABEL

<i>Tabela 1.</i>	<i>Posadka in oborožitev utrdb tolminskega sektorja</i>	<i>41</i>
<i>Tabela 2.</i>	<i>Posadka in oborožitev utrdb idrijskega sektorja</i>	<i>42</i>
<i>Tabela 3.</i>	<i>Število članov posadke na Primožu in njihova razporeditev</i>	<i>50</i>
<i>Tabela 4.</i>	<i>Primerjava obeh topov.....</i>	<i>52</i>

SPREMNA BESEDA

O evropskih fortifikacijskih sistemih je bilo sicer že veliko zapisanega. Prav tako tudi o rapalski meji ter jugoslovanski in italijanski utrdbeni dediščini na obeh straneh meje. Pa vendar sem se želela v svojem diplomskem delu še malo bolj približati območju iz katerega izhajam, kjer se dandanes utrdbe in z njimi povezani spomini ohranjajo kot del zgodovinske, nacionalne dediščine. Pivška kotlina, leži na področju, kjer se križata prometni poti, ki povezujeta Panonsko in Padsko nižino ter Sredozemlje z baltskim prostorom. Neprekinjena zgodovina utrjevanja pa priča, da je imel ta prostor že od nekdaj pomembno strateško vlogo. Zgodovinska zapuščina omenjenega območja dandanes izgublja svoj primarni, vojaški značaj, namesto tega pa postajajo zgradbe, ki so nekoč omejevale in preprečevale razvoj krajev turistična zanimivost, ki predstavlja novo razvojno priložnost.

1 UVOD

Ob koncu prve svetovne vojne so se razmere in z njimi povezano dojemanje sveta povsem spremenile. Povojno nezadovoljstvo ter politične in družbene spremembe, ki so sledile so povzročile, da so se ekonomske razlike med državami še poglobile. Ob splošnem propadu moralnih in družbenih vrednot v državah izčrpanih od vojne, ki so jim bile naložene visoke vojne odškodnine, ter njihovih zahtevah po drugačni ureditvi sveta, so se v srednjeevropskem prostoru začeli razvijati militarni režimi. Ti so splošne družbene razmere stabilizirali z vlaganjem v vojno industrijo in militarizacijo družbe. Versajska mirovna pogodba je torej poraženim narodom in manjšinam povzročila kar nekaj krivic vendar te krivice same po sebi niso bile tako velike, da bi vplivale na globalno dogajanje v Evropi in po svetu. Celo nasprotno, zavezniki so z mirovno pogodbo želeli vzpostaviti red, a jim na žalost ni uspelo. Dosti večji vpliv na poti k drugi svetovni vojni so imeli dogodki, ki so se zvrstili skozi dvajseta in trideseta leta prejšnjega stoletja: hiperinflacija, revščina in pomanjkanje, gospodarska kriza ter vzpon že omenjenih nacizma in fašizma.

Evropo je zajela nekakšna vojna psihoza. Ob tem se je znova pokazalo, da miselnost ne sledi tehnološkemu razvoju. Vsi so namreč verjeli, da bo prihajajoča vojna pozicijska, podobna prejšnji. Tako so vse evropske države v strahu, pred morebitno ponovno izpostavljenostjo njihovih vojakov v blatnih jarkih, začele graditi mogočne utrdbene sisteme, med katerimi so najbolj znani Maginotova linija, njej nasproti stoječa Siegfriedova linija, češke utrdbe v Sudetih, pa tudi manj znana švicarska Nacionalna pregrada, Mannerheimova linija na Finskem, grška linija Metaxas ter italijanski Vallo Alpino oziroma Alpski zid in njemu nasproti stoječa Rupnikova linija. Tako zmagovalci kot tudi poraženci prve svetovne vojne so torej začeli z graditvijo utrdbenih črt, ki pa so bile za slednje, v njihovih vojnih načrtih drugotnega pomena. Držali so se načela, da je predmet obrambe ohranitev, saj je ozemlje lažje obdržati, kot ga zavzeti. Torej je obramba lažja od napada.

V svojem diplomskem delu bom skušala uvodoma predstaviti prva dva evropska fortifikacijska sistema, francosko Maginotovo linijo ter nemški odgovor nanjo Siegfriedovo linijo, ki sta bila v primerjavi z drugimi evropskimi fortifikacijami, predvsem zaradi ekonomskih razlogov, bistveno bolj obsežnejša. Osrednji del pa bo namenjen proučevanju in analizi vojaškozgodovinske dediščine rapalske meje, ki je bila na dolgi poti večstoletnega osvobodilnega boja slovenskega naroda krut udarec, ki ga je Italija »zagrešila« s pomočjo svojih zaveznikov.

Kar tretjina slovenskega ozemlja je z Rapalsko pogodbo pripadla Kraljevini Italiji, ki je začela mejo sistematično utrjevati leta 1932 z vencem utrdب imenovanih Vallo Alpino oziroma Alpski zid. Slednji je s svojim vzhodnim krilom prečkal slovensko ozemlje, ki ga bomo v nadaljevanju spoznali kot razmejevalno in strateško pomembno območje. Italijani so pri gradnji Alpskega zidu poleg izkušenj iz prve svetovne vojne razmišljali tudi o prednostih, ki jih je nudila alpska pokrajina. Utrdboslovec iz Vidma, Sergio Silvestri, je njihovo dojemanje strnil nekako takole: *»Zakaj graditi ogromne utrdbe iz armiranega betona, če pa so lahko utrdbe kar gore same? Treba je le izvrtati položaje vanje.«* Za razliko od Italijanov so Jugoslovani povsem povzeli francoski model gradnje. Na tem območju namreč ni bilo skalnatih gmot, v katere bi lahko zvrtali položaje. Zato je bila nujna gradnja velikih bojnih blokov, ki so s svojo velikansko maso varovali položaje v njih.

Utrdbe na eni in drugi strani Rapalske meje niso nikoli doživele ognjenega krsta. Nemci so leta 1944 razstrelili celo vrsto strateško pomembnih italijanskih utrdب. Že naslednje leto pa so ravno Nemci zasedli utrdbe Alpskega zidu od Reke do Pivke in jih z nekaterimi deli Rupnikove linije povezali v enoten obrambni sistem.

2 METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR

2.1 CILJI IN POMEN

V svojem diplomskem delu se bom osredotočila na obdobje med obema svetovnima vojnama, ko so praktično vse evropske države pričele z izgradnjo obsežnih obrambnih linij. Namen diplomskega dela je analizirati razloge za nastanek italijanskega Alpskega zidu, predvsem njegovega vzhodnega dela, ki je potekal vzdolž rapalske meje z Jugoslavijo. Cilji diplomskega dela so:

- prikazati podobnosti/razlike med italijanskim Alpskim zidom in jugoslovansko Rupnikovo linijo
- ugotoviti kako je potekala sama gradnja Alpskega zidu
- opredeliti pomen območja Pivške kotline in ugotoviti zakaj je Kraljevina Italija to območje utrdila kot eno najpomembnejših strateških točk njihove kopenske meje
- ugotoviti ali je sistem utrjenih točk ob jugoslovansko-italijanski meji dejansko služil namenu
- prikazati/ugotoviti učinkovitost izrabe vojaško-zgodovinske zapuščine območja Pivške kotline v turistične namene

2.2 UPORABLJENA METODOLOGIJA

V svoji analizi italijanskega fortifikacijskega sistema bom uporabila deskriptivno (opisno) metodo dela, ki bo temeljila na zbiranju, kritični presoji ter analizi domače in tuje strokovne literature, iz različnih vrst medijev. Uporabila bom tudi komparativno metodo na podlagi katere bom primerjala Alpski zid in Rupnikovo linijo, ter ostale obrambne linije po Evropi.

2.3 HIPOTEZE, TEZE OZ. NA RELEVANTNI LITERATURI UTEMELJENO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

V diplomskem delu sem izhajala iz naslednjih temeljnih hipotez:

Hipoteza 1:

Utrdbeni sistemi, ki so jih gradile države, da bi zavarovale svoje ozemlje, so nastali kot posledica oboroževalne tekme ter tehnološkega razvoja. Po 1. svetovni vojni je namreč prišlo do razmaha militantnih režimov, med katerimi sta bila najbolj znana nacizem in fašizem ter ob katerih se je na podlagi velikih vlaganj v vojno industrijo ter načrtno mobilizacijo družbe, tlakovala pot v nov spopad.

Hipoteza 2:

Zaporna skupina trdnjav, ki so jo v tridesetih letih 20. stoletja okrog Pivke zgradili Italijani in je bila del Alpskega zidu je kot strateško najpomembnejše območje vzhodnega dela Alpskega zidu zapirala prehod iz Pivške kotline v dolino reke Reke ter cesto Ljubljana-Reka in železniške povezave.

Hipoteza 3:

Območje Pivške kotline predstavlja t.i. vojaško-zgodovinsko krajino, ki jo je pomembno zaznamovala ravno njegova strateška lega. S projektom „Prekrižane meje“, ki je nastal kot skupno delo več slovenskih in hrvaških partnerjev se to območje spet oživlja ter se s skupnim nastopom na turističnem trgu, z obogateno turistično ponudbo in razvojem turistične infrastrukture ponovno razvija v prepoznavno turistično destinacijo.

3 ZAČETKI UTRJEVANJA: EVROPSKE FORTIFIKACIJE V OBDOBJU MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Francozi so že leto po koncu 1. svetovne vojne začeli razmišljati o utrjevanju meje, da bi se zavarovali pred morebitnim nepričakovanim napadom Nemčije. Za razliko od posameznih samostojnih fortifikacij je bila sprejeta ideja o utrjevanju celotne meje, po sistemu stalnih utrd, sestavljenih iz povezanih linij pehotnih in artilerijskih objektov, opazovalnic, zaklonišč, poveljniških mest itd. Kombinacija lahkih in težkih objektov z močnimi odpornimi točkami bi zaustavila sovražnikov napad, ter omogočila nemoteno mobilizacijo lastnih sil ter izvedbo protinapada. Glavni poudarek utrjenih pozicij je bil na bočnem ognju ter medsebojnem ščitenju objektov. Ti so imeli močno prednjo steno ter so bili obrnjeni proti sovražniku, njihovih strelnih lin pa sovražnik ni mogel zadeti. Leta 1927 je bila v Franciji ustanovljena Komisija za organiziranje utrjenih področij. Francoskemu primeru so sledile še druge evropske države, vendar so bile utrjene linije predvsem zaradi ekonomskih razlogov sestavljene iz veliko manjših in enostavnejših objektov¹.

3.1 MAGINOTOVA LINIJA

Na podlagi izkušenj iz prve svetovne vojne se je Francija v povojnem času odločila za defenzivno vojno doktrino. V pričakovanju nove pozicijske vojne se je politično vodstvo odločilo za izgradnjo utrjene obrambne črte vzdolž nemško-francoske meje – Maginotovo črto.

Na osnovi del, ki so se pričela leta 1920 in so trajala vse do 1927, se je francosko politično in vojaško vodstvo odločilo za izgradnjo sistema utrjene fronte, ki bi s pomočjo geografskih preprek tvorila neprekinjeno utrjeno linijo, ki bi napadalcu onemogočala možnost obhodnega manevra. Edini možni manever pri napadu bi bil preboj skozi utrjeno fronto².

Maginotova linija, ki je ime dobila po pobudniku gradnje, vojnemu ministru Andreu Maginotu, je bila sestavljena iz velikega števila obrambnih utrd, protitankovskih ovir, artilerijskih in mitraljeških položajev, ki so bili zgrajeni med leti 1930 in 1940. Gradnja verige utrjenih položajev ob francoski meji je bila končana pred izbruhom druge svetovne vojne,

¹ Povzeto po: Miloš Habrnal in drugi, Rupnikova črta in druge Jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926-1941 (Ljubljana 2005) 13.

² Vojna enciklopedija, Beograd 1974, 5 knjiga, 2. izdaja, 356.

kmalu po konferenci v Lucernu, odločitev zanjo pa je bila posledica izkušenj iz prve svetovne vojne³.

Utrdbena črta se je začela pri kanalu La Manche in je potekala vzdolž meje z Belgijo, Luksemburgom, Nemčijo, Švico in Italijo. Objekte najdemo celo na skrajnem jugu, na Korziki. Osnova Maginotove črte je bil sistem mogočnih pehotnih in artilerijskih odpornih točk, oddaljenih med seboj 3-10 km, prostor med njimi pa so pokrivali samostojni težki pehotni in artilerijski objekti ter lahki objekti. Najbolj je bila utrjena meja z Nemčijo in Italijo, tako imenovana stara fronta, drugje je bila črta manj utrjena, tako imenovana nova fronta. Zaradi finančnih razlogov vrste odsekov niso nikoli končali⁴.

Slika 1. Potek Maginotove linije⁵

Ob zaključku gradbenih del je bila Maginotova linija sestavljena iz treh odsekov: Osnovne Maginotove črte, Maginotovega podaljška in Male Maginotove črte.

- Osnovna Maginotova linija je bila razdeljena na dve utrjeni regiji: regijo Metz in regijo La Lauter. Vzdolž reke Ren je od mest Haguenau in Seltz do švicarske meje, vključevala še niz manjših utrjenih položajev, temelječih na lahki oborožitvi, ki so jih imenovali Porenske utrdbe. Zajemala je zelo raznolik teren.
- Manjše število utrjenih objektov je bilo postavljenih tudi na severovzhodu Francije, ob meji z Belgijo. Francozi so te utrdbe zgradili po nemški okupaciji Porenja, ko je

³ Maginot Line – Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Maginot_Line (24.3.2015).

⁴ Habrnal in drugi, Rupnikova črta, 20.

⁵ <http://2svetovnavojna.najblog.si/obdobje-med-1939-1941/>, Slika: Potek Maginotove linije, ogled 24.3.2015.

njihova nekdanja zaveznica razglasila nevtralnost. Lažje utrjeni Maginotov podaljšek je bil od osnovne črte ločen s 30 km širokim območjem, posejanim z manjšimi mitralješkimi območji, katerega obramba je temeljila na robatosti in na domnevni neprehodnosti Ardenskega hribovja, ki naj bi onemogočalo nemško invazijo preko Luxemburga.

- Mala Maginotova črta je sicer obsegala večje območje kot Osnovna Maginotova črta, vendar so njene utrdbene linije zavzemale manjše ozemlje. Zaradi neprehodnosti gorskega terena je bila skoraj polovica Alpske linije brez utrd. Večino alpskega dela Maginotove črte so zato sestavljale artilerijske in pehotne odporne točke, katerih glavna naloga je bila obramba alpskih prelazov⁶.

Maginotova linija je bila zgrajena z namenom uresničitve naslednjih ciljev:

1. preprečiti napade presenečenja in zagotoviti alarm za mobilizacijo sil iz notranjosti države
2. zadrževanja nasprotnika in sicer 2-3 tedne, v tem času bi se izvedla mobilizacija
3. varovanja prebivalcev iz notranjosti države
4. zaščite pokrajin Alzacije in Lorene, ki sta bili Franciji vrnjeni leta 1918
5. omogočiti izvedbo protinapada
6. zadrževanja sovražnika tako dolgo, da bi se linija lahko popolnila z večjo vojaško silo⁷.

⁶ J.E. Kaufmann and Robert M. Jurga, Fortress Europe. European Fortifications of World War II (Cambridge, 2002) 13-15.

⁷ Maginot Line – Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Maginot_Line (24.3.2015).

Slika 2. Vhod v eno izmed utrd na področju Alzacije⁸

Linija je bila sestavljena iz zapletenega sistema močno utrjenih točk (utrd in bunkerjev), mejnih straž, komunikacijskih centrov, barikad, topniških in mitraljeških gnezd, protitankovskih in protipehotnih ovir, skladišč orožja in municije, opazovalnic in druge infrastrukture.

Sama obramba je bila zelo dobro razdelana. Na celotni liniji je bilo predvidenih veliko število utrd in bunkerjev za nastanitev več tisoč vojakov. Linija je vključevala 45 večjih utrd, ki so si sledile v presledkih na približno 15 km in 97 manjših utrd, ter 352 bunkerjev med obema linijama z več kot 100 km podzemnih rogov. Utrjeni položaji niso bili zgrajeni le skozi Ardenski gozd in vzdolž meje med Francijo in Belgijo, saj so bili Francozi prepričani, da je teren tako ali tako težko prehodni oziroma otežen za prodiranje nasprotnika. Glavni razlog, da Francozi niso utrjevali meje z Belgijo, je bil tudi ta, da sta državi leta 1920 podpisali sporazum o nenapadanju oziroma pomoči v primeru nemške invazije na Belgijo. Vendar pa je Belgija leta 1936 razglasila nevtralnost, tako da Franciji ni preostalo drugega kot da začne z utrjevanjem meje tudi na omenjenem območju.

Francoski fortifikacijski sistem, ki je bil zgrajen tako, da bi ob morebitnem spopadu preprečil sovražnikov neposredni napad, je bil strateško neučinkovit. Kot se je pozneje izkazalo, je bila ena od glavnih napak Francozov pri gradnji celotne obrambne linije tudi v razmišljanju, da je

⁸ http://sl.wikipedia.org/wiki/Maginotova_linija, Slika: Vhod v eno izmed utrd na področju Alzacije, ogled 24.3.2015.

Ardenski gozd neprehoden za sovražnika in ga torej ni potrebno posebej utrjevati. Nemci so 10. maja 1940 napadli slabo utrjene Ardene, močno utrjenim položajem Maginotove linije pa so se izognili in jih v nekaj dneh obkolili. Francozi, ki na to niso bili pripravljeni, so bili prisiljeni podpisati kapitulacijo. Po zasedbi Pariza so Nemci predvsem iz propagandnih razlogov napadli utrdbeno območje stare fronte od Montmedyja do Rina. Medtem ko so bile majhne pehotne odporne točke in samostojni objekti brez varovanja lastnega topništva zelo hitro zavzeti, so velike artilerijske točke odbile vse napade in vzdržale tudi močno bombardiranje in obstreljevanje.

Po drugi svetovni vojni so Francozi linijo ponovno zasedli, vendar so jo leta 1966 opustili, nekatere dele linije pa ohranili za turistične ogled⁹.

3.2 SIEGFRIEDOVA LINIJA

Medtem ko so se zmagovalne evropske države v povojnem obdobju zanašale na izkušnjo linijskega pozicijskega vojskovanja, je Nemčija tehnična sredstva izkoristila za razvoj novega načina vojskovanja. S taktiko »*bliskovite vojne*«, so Nemci razvili nov način izvajanja bojnega delovanja, v katerem ena stran, običajno agresor, želi s hitrimi in nenadnimi prodori in udari poraziti nasprotnika v čim krajšem času ter ga na ta način prisiliti h kapitulaciji. Osnovne sile bliskovite vojne so oklepne, motorizirane in mehanizirane, vojno letalstvo in zračno desantne sile¹⁰.

Nemčija, ki je iz prve svetovne vojne izšla kot poraženka in je ostala povsem izolirana, je imela izkušnje iz manevrskega vojskovanja. In čeprav so Francozi videli bodočo vojno kot statično, pri čemer naj bi glavno vlogo imela ognjena moč, so Nemci s pomočjo nove strategije priložnost videli v mobilnosti in hitrosti, ob uporabi visoko zmogljive sile. In čeprav so se h gradnji utrdbenih črt zatekale predvsem države z defenzivno doktrino, je tudi Nemčija s svojo ofenzivno doktrino pričela z gradnjo Siegfriedove linije. Z njeno zgraditvijo so želeli zavarovati tako zahodno kot tudi vzhodno mejo ter hkrati združiti odpornost utrdbene črte z bojno sposobnostjo Wehrmachta.

⁹ Maginot Line – Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Maginot_Line (24.3.2015).

¹⁰ Vojna enciklopedija, Beograd 1973, 5 knjiga, 2. izdaja, 657-658.

Osnovo za gradnjo Siegfriedove linije je predstavljala Hindenburška linija, ki je bila v času prve svetovne vojne (med leti 1916-1917) zgrajena na severu Francije in je bila sestavljena iz utrjenih obrambnih položajev in protitankovskih ovir. Nemci so jo imenovali tudi Westwall, medtem ko se je poimenovanje Siegfriedova linija uveljavilo predvsem med zavezniki¹¹.

Na podlagi zapisov nemške propagande, je bil celoten obrambni sistem utrjen z vojaškimi položaji tik ob meji, ter protiletalskimi položaji, ki so tvorili t.i. zračno obrambno cono v notranjosti. Westwall je od švicarske meje potekal vse do točke vstopa Rena na Nizozemsko. Linija je vzdolž Rena potekala prek hribovitega območja Schwarzwalda v zgornjem toku Rena, ter skozi gozdnato nižinsko pokrajino Posarja.

Nadalje, proti severu je linija prečkala gozdnato in hribovito območje mest Hunsruck in Eifel, ter pot nadaljevala vzdolž preostanka belgijske meje, vse do meje z Nizozemsko in do morja. Tik pred dosegom točke, kjer Ren vstopa na Nizozemsko, se je zaključila po večinoma ravnem terenu ob nizozemski meji.

Westwall, ki se je raztezal na več kot 400 km, so sestavljali 4 glavni odseki: Aachen, Trier, Pfalz in Oberrhein. Glavni obrambni položaji so bili aachenski predstražni položaji, položaji v okolici Orscholza, hilgenbaške in sprichernske pozicije v odseku Pfalz, ter položaji Fischbach, Ettlinger in Korken Wald ob Zgornjem Renu. Večina teh pozicij je bila odročnih in odmaknjenih in so bile odcepljene od glavne črte Westwalla¹².

¹¹ Siegfried line – Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Siegfried_Line (27.3.2015).

¹² J.E. Kaufmann, Fortress Europe, 62-63.

Slika 3. Potek Siegfriedove linije¹³

Gradnja obrambnih položajev in drugih objektov je potekala po več sprejetih programih, med katerimi je potrebno izpostaviti naslednje:

1. Border Watch Programme (Začetni program)

V fazi Začetnega programa so bili zgrajeni manjši bunkerji, ki so imeli 50 cm debele stene, v njih pa ni bilo prostorov za počitek in nastanitev posadke, ampak so imeli le strelne položaje. Bunkerji so imeli na prednji strani drevesno masko, s čimer so zagotovili dobro zaščito in maskiranost položajev.

2. Limes Programme (Program Limes)

Na podlagi Hitlerjevega ukaza so leta 1938 začeli izvajati program Limes, s katerim so želeli okrepiti utrdbe na zahodni nemški meji. Bunkerji tipa 10 so imeli močnejšo konstrukcijo kot

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Siegfried_Line, Slika: Potek Siegfriedove linije, ogled 27.3.2015.

bunkerji Začetnega programa. Imeli so betonske stene debeline 1,5 m. Vzdolž celotne linije je bilo zgrajenih 3471 bunkerjev. Zagotavljali so nastanitev od 10 do 12 vojakom.

3. Aachen – Saar Programme (Aachen – Saar program)

Bunkerji zgrajeni v sklopu programa Aachen-Saar so bili podobni tistim iz programa Limes, le da so bile betonske stene še dodatno ojačane in so bile debele do 3,5m. Pomembna razlika je tudi ta, da bunkerji niso imeli strelnih lin na prednji strani, ampak samo ob straneh. Topovske strelne line so bile le izjemoma zgrajene na sprednjem delu utrdbe, ter nato zaščitene s kovinskimi vrati. Utrdbe tega tipa so bile v glavnem zgrajene v mestih Aachen and Saarbrücken.

4. Western Air Defence Zone (Program zračne obrambe)

Program zračne obrambe je vseboval gradnjo posebej strukturiranih in preoblikovanih bunkerjev, ki so imeli v svoji sestavi protiletalske topove velikega kalibra in so bili do 40 km oddaljeni od zadnjih obrambnih položajev¹⁴.

Strateško gledano, so Westwall sestavljali trije utrdbeni položaji: predstražni položaji, glavni položaji in zadnji položaji. Predstražni položaji so bili, odvisno do terena, globoki od 2 do 20 km, medtem ko so glavni položaji obsegali globino od 3 do 8 km. Zadnji položaji so se nahajali nekaj kilometrov za glavnimi položaji. Nadalje se je proti notranjosti nahajalo območje zračne obrambe, sestavljeno iz protiletalskih položajev.

Westwall je bil leta 1938, med češko krizo prvič popolnjen. V letu 1939 je doživel številne nadgradnje in bil septembra ob napadu na Poljsko vnovič v polni pripravljenosti. Ker je bila glavnina nemške vojske okupirana z bojevanjem na vzhodu, so Westwall branile le obmejne formacije in rezervne sile, ob podpori manjših regularnih formacij. Kljub vsemu je Westwall ostal nepreizkušen. Francija je po razglasitvi vojne napovedi sprožila t.i. »Posarsko ofenzivo«, med katero je osvojila dele nemškega ozemlja, kar so razglašali kot veliko zmago. Dejansko pa so se ustavili pred utrdбами Siegfriedove črte in osvojili ozemlje brez strateške vrednosti¹⁵.

¹⁴ Siegfried line – Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Siegfried_Line (27.3.2015).

¹⁵ J.E. Kaufmann, Fortress Europe, 74-82.

4 PREDLOGI ZA VZPOSTAVITEV MEJE MED KRALJEVINO ITALIJO IN KRALJEVINO SHS OB KONCU PRVE SVETOVNE VOJNE

Na razmejitvenih pogajanjih po 1. svetovni vojni sta italijanska politika in diplomacija vztrajali pri ozemeljskih zahtevah na osnovi londonskega pakta iz leta 1915, ki je za prekinitev zavezništva v trojni zvezi (z Avstro-Ogrsko in Nemčijo) in vstop v 1. svetovno vojno na strani antantnih sil, Italiji obljubljal dobršen del hrvaškega in slovenskega narodnostnega ozemlja. To ozemeljsko rešitev so sprejeli brez vednosti Srbije in drugih zainteresiranih držav, Italija pa je s tem sebi v prid rešila jadransko vprašanje in si odprla vrata za širjenje v Podonavje in na Balkan¹⁶.

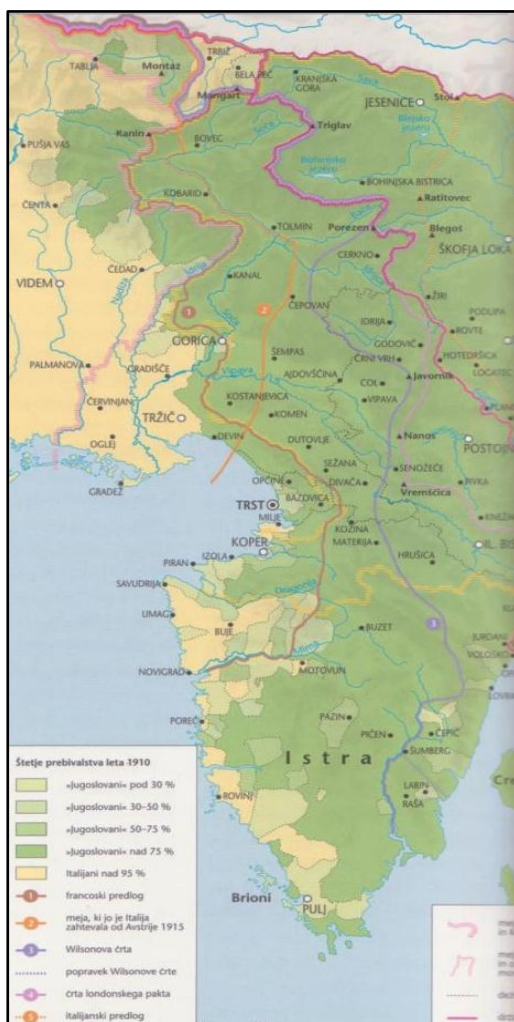
Primorsko-jadransko vprašanje se je tudi v začetku Pariške mirovne konference leta 1919 razvilo v zapleten mednarodni problem, ki so ga skušale rešiti ZDA in njen predsednik W. Wilson, ki so zastopali stališče pravice narodov do samoodločbe. ZDA so predlagale svojo vizijo razmejitve, t.i. *Wilsonovo črto*, ki je šla približno med kasnejšo rapalsko mejo in današnjo mejo, ne da bi Slovencem dala izhod na morje. Italija je Wilsonovo črto zavračala in zahtevala dosledno uresničitev Londonskega pakta. Zahtevala je tudi t.i. Blejski kot, to je Zgornjesavsko dolino, Bled in Bohinj, češ da mora iz strateških razlogov imeti neposredno železniško povezavo z Avstrijo po svojem ozemlju. Zato, da bi si zagotovila dobro izhodišče, je ob koncu vojne ta ozemlja hotela tudi vojaško zasesti, čeprav je imela privoljenje antantnih sil le do črte, določene v Londonski pogodbi, in je hotela priti celo do Ljubljane, kar pa so ji preprečili slovenski in srbski prostovoljci. Zaradi velikih italijanskih ozemeljskih apetitov na Pariški mirovni konferenci ni prišlo do sklenitve sporazuma. Položaj Jugoslavije se je še poslabšal, ko se je ameriški predsednik umaknil s pogajanj, Velika Britanija in Francija, pa sta pustili »vso sporno zadevo«¹⁷ Jugoslaviji in Italiji. Kraljevina SHS je bila takrat v izredno slabem položaju, z nerešenimi mejnimi in drugimi vprašanji. Nanjo sta pritiskali tako Velika Britanija in Francija, ki sta se zavzemali za dosledno uresničitev Londonskega pakta¹⁷.

Z Rapalsko mirovno pogodbo (12. 11. 1920) je Italija priznala obstoj Kraljevine SHS. Po težavnih pogajanjih so se sporazumeli o naslednji razmejitveni črti: Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, Hotedršica, Planina, Javorniki nad Cerknico, Bička gora, Snežnik, Kastav V od Matuljev, morje. Italija je dobila še mesto Zadar in otoke Cres, Lošinj, Srakane,

¹⁶ Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1987, 1. zvezek, 309-310.

¹⁷ Božo Repe, 85. obletnica Rapalske pogodbe - Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/85-obletnica-rapalske-pogodbe.html> (26.2.2015).

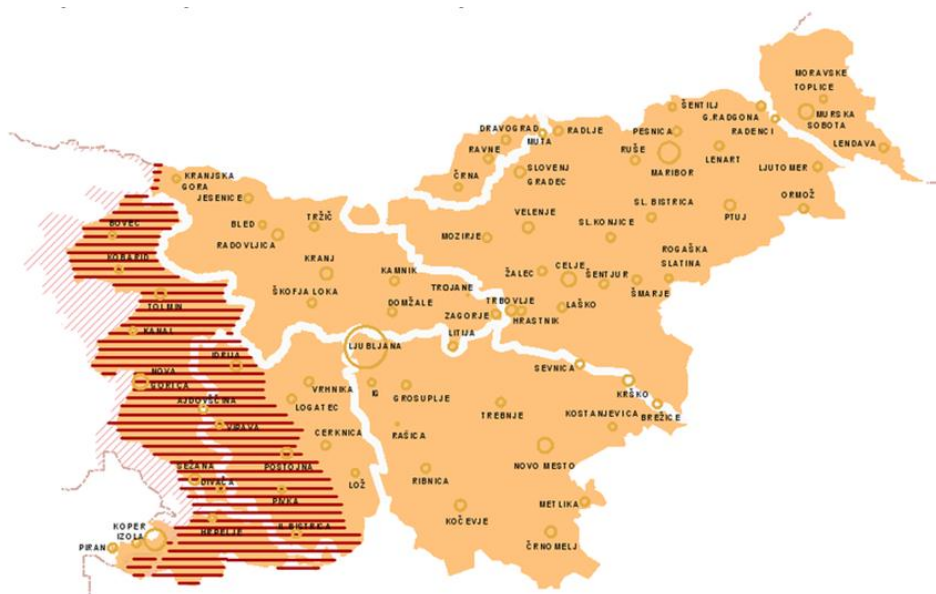
Zgodovinar dr. Božo Repe meni, da je Jugoslavija boj za Zahodno mejo izgubila že na Pariški mirovni konferenci: *»Slovenci smo imeli na njej močno in strokovno podkovano ekipo kot del srbske delegacije - do podpisa prve mirovne pogodbe tedanje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev namreč niso uradno priznavali. Vendar je med načelom o samoodločbi narodov in podpisanim tajnim Londonskim paktom prevladal drugi«* Za Slovence je bila Rapalska pogodba veliko razočaranje. Slovenski politiki so ob določanju meja ob koncu prve svetovne vojne pokazali mlačnost, nesposobnost za pogumne in vizionarske odločitve ter zaupanje v Združene države Amerike, ki pa so Slovence pustile na cedilu.

¹⁹ Slovenski zgodovinski atlas, Slika: Zahodna meja po 1.svetovni vojni: mejni predlogi, 168.

5 RAPALSKA MEJA IN ŽIVLJENJE LJUDI OB MEJI

Meja med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo je bila določena z rapalsko mirovno pogodbo, podpisano 12. novembra 1920 v letovišču Rappalo na Ligurski obali v Italiji. Italijani so že po 3. novembru 1918, kot zavezniki antantnih sil začeli prodirati oziroma zasedati ozemlje v smeri proti črti, ki jim jo je kot prihodnjo novo državno mejo na vzhodu obljubljal londonski pakt. Postavili so žične ovire na prehodih in sploh povsod, razmejitveno črto ali črto premirja pa je zasedlo vojaštvo. Po vzpostavitvi nove državne meje (novembra 1920) je prenehala vojaška zasedba. Celotna Primorska in precejšen del Kranjske (Bela Peč na Gorenjskem in večji del Notranjske z Idrijo, Črnim Vrhom, Vipavo, Postojno, Pivko, Senožečami in Ilirsko Bistrico) ter del Koroške (Trbiški kot, Kanalska dolina s Sv. Višarjami), torej Slovenci zahodno od rapalske meje so se na podlagi meddržavne pogodbe znašli v novem državnem okviru v mednarodno priznanih mejah Kraljevine Italije, brez vsakršnih zaščitnih zakonov, prepuščeni raznorodovalni asimilaciji, ki se je na nekaterih področjih začela takoj, ne šele z fašističnim prevzemom vlade²⁰.

Slika 5. Ozemlje današnje Republike Slovenije leta 1920: temno oranžna: Italija, svetlo oranžna: Kraljevina SHS²¹

²⁰ Tomaž Pavšič, Ob stari meji. Pričevanja in spomini (Idrija 1999) 22.

²¹ http://sl.wikipedia.org/wiki/Rapalska_pogodba#/media/File:Treaty_of_Rapallo.png, Slika: Ozemlje današnje Republike Slovenije leta 1920, ogled 27.2.2015.

Rapalska meja je v življenje ljudi ob njej vnesla velike spremembe. Med posameznike, družine, vasi in mesta, ki so bila še v začetku novembra 1918 bližnji sosedje, je sedaj padla meja med dvema sovražnima državama z vsemi ovirami, ki so bile za tako mejo običajne. Poleg mejnikov, zapor in vojaštva, je šlo tudi za spremembe v načinu življenja. Prosto gibanje posameznikov čez mejo ni bilo več mogoče, dovoljeno je bilo le na določenih prehodih in pod določenimi pogoji. Kmetje posestniki ob meji so postali dvolastniki, del posesti je prišel v drugo državo, domačija je bila v eni, katero od gospodarskih poslopij pa v drugi državi²².

Rapalska meja je bila na dolgi poti večstoletnega osvobodilnega boja za slovenski narod krut udarec, ki ga je Italija zagrešila s pomočjo svojih zaveznikov. Hkrati pa je meja krepila narodno zavest velikega kroga ljudi, da so bili pripravljeni na narodni upor, ki ga je na Primorskem, v neposredni bližini rapalske meje vodil Janko Premrl- Vojko. Trdno in odločno so se proti narodnemu nasilju borili tudi tigrovci, ki so verjeli v zmago upornikov. Rapalsko mejo so prav oni najbolj izkoristili za svoje dejavne in borbene podvige²³.

Nova meja je v življenje ljudi prinesla veliko sprememb. Po eni strani je v številnih krajih presekala običajne poti in mnoge prebivalce odrezala od virov zaslužka. Po drugi strani pa je prinesla nov, v nekaterih primerih celo smrtno nevaren vir zaslužka. Šlo je za tihotapstvo oziroma kontrabant. Tihotapilo se je vse, od moke in cigaret do vžigalic. Najdonosnejše pa je bilo tihotapljenje živine, predvsem konj. Z njim si je marsikdo prislužil premoženje, vendar pa je bilo tudi dosti primerov, ko so tihotapce obmejni organi ujeli in pretepli, zaprli ali celo ubili. Slednjega so se veliko bolj posluževali na jugoslovanski strani²⁴.

²² Miha Naglič, Četrto stoletje tisočletne meje - Dostopno prek: <http://www.gorenjskiglas.si/article/20060101/C/301019916/1082//cetrto-stoletje-tisočletne-meje> (27.2.2015).

²³ Tomaž Pavšič, Rapalska meja, v: O rapalski meji, Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa rapalske pogodbe, ur. Anton Marn, Aleksander J. Potočnik (Logatec 2010) 32.

²⁴ Aleksander Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid. Utrjevanje rapalske meje med letoma 1932 in 1941 (Vrhnika) 25-26.

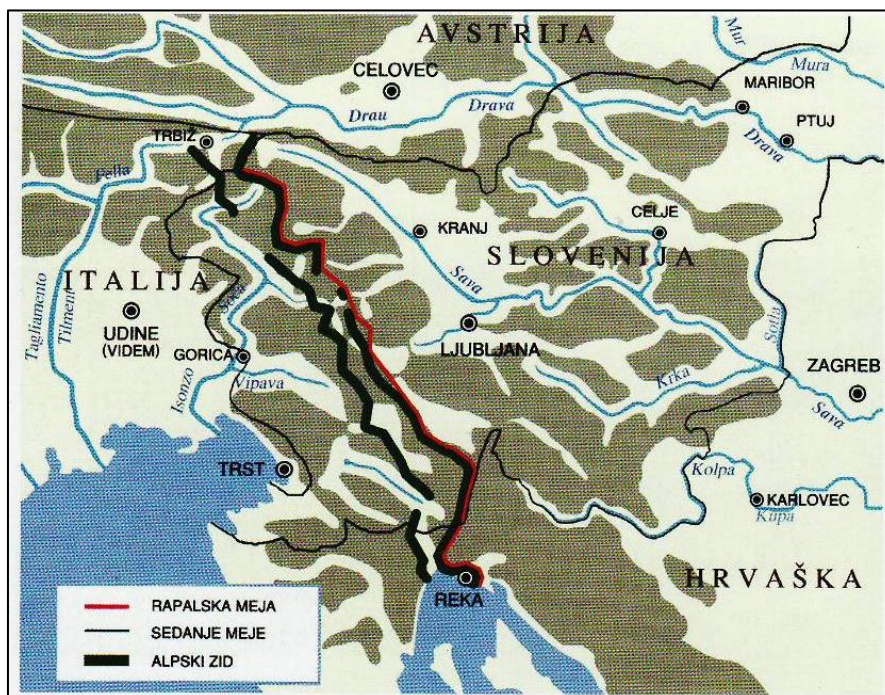
6 ALPSKI ZID

Nobena stran torej z Rapalsko pogodbo oz. mejo ni bila povsem zadovoljna in v odnosih med sosednjima kraljevinama Italijo in Jugoslavijo je vladala stalna napetost. Zato sta obe strani kmalu začeli razmišljati o utrjevanju meje, vendar so zaradi predvidenih visokih stroškov s samo gradnjo odlašali. Po letu 1930 pa je najprej italijanska vojska začela utrjevati mejo z vencem utrd, ki so jih Italijani zaradi njihove pretežno alpske lege poimenovali Alpski zid (Vallo Alpino). Gradnja je vzpodbudila Jugoslovane, da so tudi sami začeli resneje razmišljati o utrjevanju²⁵.

Italijani so torej svoje pridobitve poskušali zavarovati tako politično in pravno kot vojaško. Prvo so dosegli z že omenjenim sporazumom o meji, podpisanim v Rapallu. Drugo pa so skušali doseči z utrjevanjem novonastale meje. Čeprav se je utrjevanje posameznih točk začelo že v dvajsetih letih, pa so obsežen utrdbeni sistem t.i. Vallo Alpino začeli graditi v tridesetih letih. Alpski zid ni bil pravi zid, ampak vrsta utrd, ki se je začela z graditvijo utrjenih kasarn finančne straže in enot GAF (*Guardia alla Frontiera- italijanska verzija graničarjev*). Potekal je vzdolž celotne italijanske kopenske meje: od Genovskega zaliva po grebenih Alp vzdolž francoske, švicarske, avstrijske in jugoslovanske meje do Reškega zaliva. Dolg je bil 1850 kilometrov. Jugoslovanski (pretežno slovenski) del, imenovan tudi Vallo Littorio, pa je bil dolg 250 kilometrov in je segal od Jalovca do Reke²⁶.

²⁵ Aleksander Jankovič-Potočnik, Utrdbe na Slovenskem. Vodnik po utrdah v Sloveniji in bližnji okolici (Ljubljana 2008) 78.

²⁶ Povzeto po: Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 167.

Slika 6. Shematski prikaz poteka rapalske meje in vzhodnega dela Alpskega zidu²⁷

6.1 GRADNJA UTRDB ALPSKEGA ZIDU

Italijani, ki so imeli dolgo in bogato tradicijo utrjevanja, so obdržali svoj način gradnje, ki so jo prilagodili terenu. Izkoristili so prednost težko prehodne naravne ločnice- Alp. Dograjevali in utrjevali so trdnjave, ki so varovale stare prehode že mnogo pred tem, ter izkoriščali njihove ostaline. Obrambni sistem je tvoril organizirano linijo utrdb z vso logistično strukturo. Ker so že same Alpe ustvarjale naravno pregrado, je bil cilj Valla preprečiti sovražnikov prodor skozi odprte doline. Utrdbe so bile zgrajene z namenom blokade cest ob morebitnem nasprotnikovem prodoru ter z namenom zaščite strateško pomembnih točk ob meji.

Gradnja je potekala glede na pomembnost posameznih točk. Medtem, ko so najbolj izpostavljene oziroma strateško pomembne točke utrdili že na začetku, so bile stranske najprej zavarovane le s poljskimi utrdbami, stalne pa so zgradili kasneje ali sploh nikoli. Po trditvah tržaškega raziskovalca Alpskega zidu, Alessandra Gudicija, naj bi zaradi pomanjkanja denarnih sredstev in železa, oziroma preusmeritve zalog železa na mornarico, ter zaradi izbruha druge svetovne vojne, ostala nedokončana več kot polovica načrtovanih utrdb. Kljub temu je bil postavljen okvir za popolno delovanje vzhodnega dela Alpskega zidu²⁸.

²⁷ <http://www.gore-ljudje.net/novosti/81607/>, Slika: Shematski prikaz poteka rapalske meje in vzhodnega dela Alpskega zidu, ogled 28.2.2015

²⁸ Alessandro Giudici, A few technical notes about eastern Vallo Alpino - Dostopno prek: http://www.valloalpino.com/tec_01.htm, 28.2.2015.

Utrdbe Alpskega zidu so bile večinoma zgrajene pod zemljo. Hodniki in bivalni prostori so bili vkopani v živo skalo, stene pa so bile nato zglajene. V bivalnih prostorih so pogosto sezidali še notranji zid, kar je preprečevalo pronicanje vlage iz zemlje v utrdbo. Za bojne bloke so izkopali veliko jamo, postavili opaž in vstavili plošče z linami in stropne traverze oziroma jeklene zvonove s strelnimi linami. Nato so blok zalili z betonom in ga zasuli ali zamaskirali z betonom, ki je bil oblikovan tako, da je bil videti kot skala. Na področju maskiranja utrdb so veljali Italijani takrat za vodilne v Evropi²⁹.

Objekti zgrajeni ob meji, niso bili predvideni za dolgo bivanje vojske. Le-ta je bila nastanjena v vojašnicah v zaledju. Vendar pa so imeli vso pripadajočo infrastrukturo: kuhinje, sanitarije, elektirko, zalogo pitne vode, prostore za spanje, prezračevalne naprave. Sicer so Italijani začeli najprej graditi ceste. Z gradnjo utrdb so začeli v začetku leta 1932. Pri gradnji so sodelovali zgolj preverjeni Italijani, iz notranjosti države, gradbišča pa so bila zastražena in kamuflirana. Domačini so o sami gradnji vedeli le malo, sodelovali pa so pri gradnji cest, vendar le, če so se pred tem priključili fašistom.

Zametke obrambnega sistema lahko najdemo še v obstoječih zgradbah, v vojašnicah, poljskih utrdbah, strelskih jarkih in strojniških gnezdih, ki so jih za varovanje meje, gradili že od njene določitve. Dopolnjevali in izpopolnjevali so jih še za obrambo in napad. Načrte so med samo gradnjo zaradi pomanjkanja denarja ali preusmeritve na druga področja, tudi spreminjali³⁰.

²⁹ Aleksander Janković-Potočnik, Vojaško-strateški pomen Pivške kotline, v: Slavenski zbornik, ur. Janko Boštjančič (Slavina 2005) 408.

³⁰ Anka Vončina, Alpski zid – Dostopno prek: <http://www.gore-ljudje.net/novosti/81607/>, 28.2.2015.

6.2 OKROŽNICE

Italijani so z deli začeli ob koncu tridesetih let. Za uradni začetek gradnje Alpskega zidu velja okrožnica številka 200, izdana januarja 1931. Italijansko vojno ministrstvo, je namreč gradnjo utrd ob usmerjalo s svojimi okrožnicami. V njih so bila podana osnovna navodila, ki so jih načrtovalci in gradbinci v posameznih sektorjih prilagodili in izvedli v skladu z danostmi na samem terenu, ki je bil zelo razgiban³¹.

Ker so bila v okrožnicah podana navodila za načrtovanje utrd, so se tipi utrd ponavadi imenovali po številkah okrožnic. Prva pomembna okrožnica je bila že omenjeni **Circulare 200**. Po Alessandru Giudiciju so z njenimi standardi uskladili utrdbe, zgrajene med letoma 1931-1937. Okrožnica je v skladu s tedanjo obrambno doktrino za utrdbo oziroma med sabo povezano skupino utrd uvedla izraz »center odpora« (centro di resistenza). V tem obdobju so potekala dela na izpostavljenih vrhovih, prav tako je bil dan poudarek blokiranju linij komunikacij. Tipična oborožitev utrd tega obdobja, na podlagi standardov izdane okrožnice sta bila težki mitraljezi in protitankovski top. Dela so na različnih področjih zahtevala različno število delavcev.

Naslednjo novost je prinesla **okrožnica 7000**, ki je bila izdana leta 1938, ko so se utrdbena dela prve faze zaključevala. Okrožnica je predvidela zapolnitev linij z manjšimi utrdbami oziroma bunkerji, imenovanimi »ognjeni položaj« (postazione armata), ki so bili namenjeni hitri okrepitvi Valla. Ti manjši položaji z enim bojnim blokom so bili oboroženi z dvema mitraljezoma in protitankovskim topom. Nastanitvenih prostorov za posadko niso imeli.

Zadnja relevantna okrožnica je bila 31. decembra 1939 izdana **okrožnica 15000**. V njej je jasno definiran prehod iz obrambne v napadalno doktrino. Utrdbe naj ne bi več služile zgolj za zaustavitev sovražnikovega prodora, ampak tudi kot izhodišče za invazijo. Zato naj bi imele velike podzemne prostore, v katerih bi lahko omejen čas varno bivalo večje število posadke. Okrožnica 15000 je bila izdana po invaziji na Poljsko. V tem zgodnjem obdobju vojne, Italija še ni bila pripravljena vstopiti v vojno in se pridružiti svojim zaveznikom, zato je bila okrožnica pokazatelj, da je želel Mussolini le ohranjati oziroma braniti položaje znotraj Alpskega zidu. V strahu pred nemško invazijo ali priključitvijo, si je režim prizadeval, izboljšati in okrepiti položaje na območju Alp. Nova okrožnica tako ni postavila novih standardov, je pa poudarila potrebo po posodobitvi obstoječih del, ter postavila temelje za začetek gradnje tretje in četrte obrambne linije.

³¹ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 172-173.

Vzhodni del Alpskega zidu je postal polno opertiven, ko je bila izdana okrožnica 15000. Utrdbe »tipa 200« so bile modificirane z elementi okrožnice 15000, zaradi česar je klasificiranje izvedenih obrambnih del izredno težko. Trije glavni cilji modernizacije so bili: okrepitev komunikacij, reorganizacija logističnih del, ter okrepitev ognjenih položajev³².

6.3 TIPI UTRDB IN NJIHOVA OBOROŽITEV

Pri načrtovanju utrd so se italijanski načrtovalci zelo naslanjali na izkušnje iz prve svetovne vojne, bolj malo pa so se zgledovali pri sosedih. Tako so italijanske utrde bistveno manjše od Maginotove linije na nasprotni strani meje. Podzemnih vlakov in tunelov za tovornjake tu ne bomo našli. Poudarek je na strojničnih položajih, ki so razporejeni tako, da naj bi nasprotnika ujeli v navskrižni ogenj. Protitankovski topovi pa so bili sprva, v nasprotju s takrat veljavno doktrino, postavljeni za frontalni namesto za bočni ogenj. Italijanska posebnost je bila tudi fotofonika, signalizacijska naprava, ki je svetlobne signale spreminjala v zvočne. Povezava z njo je bila povsem varna pred prisluškovanjem, po drugi strani pa jo je prekinila že najrahljša meglica. Drugačnosti italijanskih utrd je botroval specifičen gorski teren, na katerem je bila pehota še vedno pomembnejša od tankovskih kolon. Vendar veljajo kljub svojevrstnim rešitvam, ali pa prav zaradi njih, utrde Alpskega zidu kot izjemno moderne za svoj čas³³.

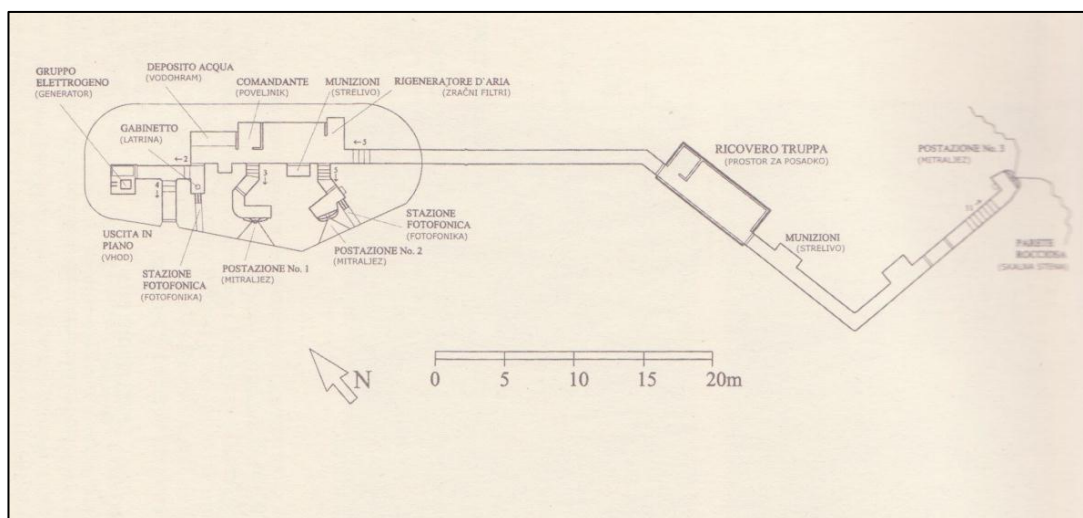
Utrde so se delile na tri tipe, ki so bili poimenovani po številki okrožnice, ki je vsebovala navodila izgradnje. Tako so nastali trije tipi utrd:

Utrde tipa 200

Okrožnica 200 je sprožila obsežno gradbeno dejavnost vzdolž celotnega alpskega oboda, pri čemer so bile najprej utrjene pomembne strateške točke, prelazi, soteske, vhodi v tunele in tudi lahko prehodni gorski grebeni. Glavna oborožitev posamezne utrde, splošno imenovane »opere«, so bile težke strojnice, ob cestah oziroma protitankovski topovi na lahko prehodnem terenu. »Center odpora« je največkrat pomenil skupino dveh ali treh utrd, ki so ščitile druga drugo. Praviloma je bila ena večja, v njenem sklopu pa je bila tudi tako imenovana »kasarna«, podzemni prostor za namestitev posadke, ostali dve pa sta bili manjša bunkerja s po dvema strojničnima položajema.

³² Alessandro Giudici, A few technical notes about eastern Vallo Alpino - Dostopno prek: http://www.valloalpino.com/tec_01.htm (3.3.2015).

³³ Janković-Potočnik, Vojaško-strateški pomen Pivške kotline v: Slavenski zbornik, 410-411.

Slika 7. Primer glavne utrdbe (tipa 200) utrdbene skupine oziroma centra odpora Podroteja³⁴

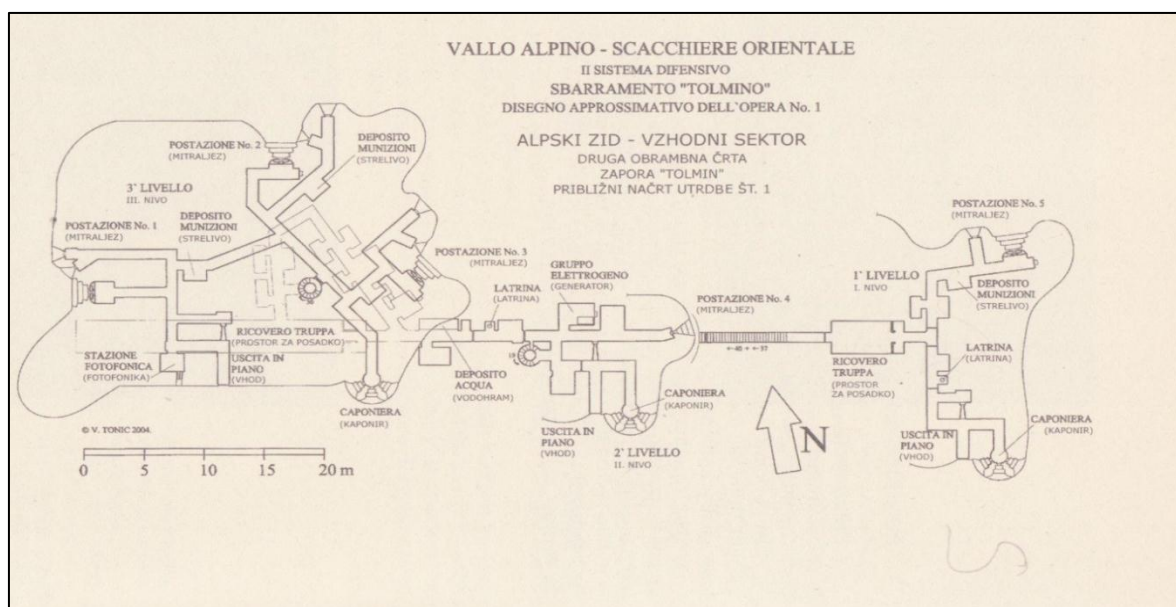
Utrdbe tipa 7000

Utrdbe tega tipa so bile ponavadi samostojni bunkerji, s po dvema strojničnima položajema, ki niti niso bili nujno vkopani. Redkeje so bili oboroženi tudi s protitankovskim topom. Po Alessandru Giudiciju naj bi jih imenovali »pariani« po generalu, ki je podpisal okrožnico 7000. Namen teh utrdb je bil bodisi okrepiti obstoječe »centre odpora« bodisi zapolniti vrzeli med njimi. Odlikovala jih je odlična zakamufliranost.

Utrdbe tipa 15000

Po Giudiciju je bila ta okrožnica izdana na podlagi prvih izkušenj iz vojne na Poljskem in kaže predvsem željo po modernizaciji obstoječih utrdb. Novih utrdb je bilo v skladu s to okrožnico zgrajenih zelo malo. Njena najbolj očitna posledica naj bi bilo povečanje ognjene moči utrdb tipa 200 in dodajanje jeklenih opazovalnih kupol. Novozgrajene utrdbe tega tipa se odlikujejo po nekoliko širših hodnikih in večjih, torej udobnejših bojnih komorah. Zanje je značilna tudi večja zgoščenost bojnih blokov. Ta okrožnica naj bi predvidela tudi okrepitev obrambe z dveh na štiri črte. Vladimir Tonic kot značilnost teh trdnjav omenja predvsem spremembo doktrine in zato potrebo po nastanitvi večjega števila vojaštva med pripravo za napad.

³⁴ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, Slika: Primer glavne utrdbe (tipa 200) utrdbene skupine oziroma centra odpora Podroteja, 181.

Slika 8. Prikaz utrdb na planini Polog v dolini Tolminke³⁵

Alessandro Giudici pa navaja tudi **tri tipe obrambnih sistemov** in **tri tipe utrd**, ki so jih kombinirali glede na potrebe posameznega obrambnega sistema. Sistemi so bili trije. Odprtemu terenu prilagojena kontinuirana obramba, gorskim prelazom prilagojena lijakasta obramba, ki bi napadalca usmerjala k lahko branljivim točkam, ter redka točkovna obramba, na širokem, a težko prehodnem terenu.

Bolj preverjena je klasifikacija samih utrd **po velikosti**. Te naj bi bile naslednjih tipov:

- **A** – Velike, s pet ali več bojnimi bloki. Oborožene naj bi bile s strojnicami, protitankovskimi topovi, minometi in metalc plamenov, poveljeval pa jim je oficir.
- **B** – Srednje, z dvema do štirimi bojnimi bloki, enako oborožitvijo kot velike, a jim je lahko poveljeval tudi oficir v rezervi.
- **C** – Male, z enim ali dvema bojnim blokoma, oboroženima s strojnico in le izjemoma s protitankovskim topom ali metalcem plamenov. Posadka naj bi jih zasedla šele ob neposredni nevarnosti napada, poveljeval pa jim je podoficir³⁶.

³⁵ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, Slika: Prikaz utrdb na planini Polog v dolini Tolminke, 178.

³⁶ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 174-175.

6.4 TIPIČNA UTRDBA ALPSKEGA ZIDU

V samo utrdbo nas navadno popelje ozek obokan hodnik. Takoj za vhodom je zavoj v obliki črke S s strelno lino za obrambo pred vdorom. Tu sta tudi prostor za agregat in stranišče. Blizu je bil tudi prostor za fotofoniko, komunikacijski sistem, ki naj bi utrdbi omogočal povezavo s sosednjo utrdbo. Nato navadno naletimo na odcep do prvega bojnega bloka, do katerega lahko vodijo tudi strme stopnice. Sledi vstop v glavni bivalni prostor, dolgo obokano spalnico, ki je bila po navadi s tankimi stenami razdeljena na več prostorov. Dalje nas hodnik odpelje do prostora s keramičnimi tanki za vodo. Ločen je bil tudi prostor za poveljnika utrdbe. Potem daljši hodnik vodi naprej do enega ali dveh bojnih blokov. Tik pred njimi so bile niše za strelivo. Posamezni deli utrdbe so bili med seboj ločeni z jeklenimi vrati, ki so imela za primer plinskega napada gumijasta tesnila.

Če je imela utrdba opazovalno kupolo ali celo kupolo za strojnico, je do nje običajno vodil navpičen jašek s kovinskimi oprimki. V tleh so bili pogosto jaški za odvod kondenzirane vlage, za udobje posadke pa je bilo poskrbljeno z ventilacijskim sistemom in električno razsvetljavo.

Najzanimivejši deli utrdb so bili gotovo bojni bloki. Ponavadi so bili izdelani na dva načina. Prvi način je ta, da je bila čelna stran zavarovana z jekleno ploščo, sestavljeno iz dveh ali treh delov, strop pa so nosile jeklene traverze. V drugem primeru pa je bil za bojni blok uporabljen jeklen zvon oziroma kupola. V obeh primerih je bila čez jekleno konstrukcijo nalita 2,5 metra ali več debela plast betona.

Pogosta elementa pa sta tudi velika odkrita kupola s štirimi odprtinami za strojnico, ki je lahko pokrivala 360 stopinj in manjša odkrita kupola, namenjena opazovanju. Opazovalne kupole naj bi bile delane v zlitinah različne kvalitete, čvrstejše za ravninske predele in lažje za gorske predele, kjer ni bila tako verjetna uporaba težkega topništva. Za gorske predele je značilna tudi varčnejša zidava strojničnih položajev- samo iz betona, torej brez notranjih jeklenih plošč³⁷.

³⁷ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 175-176.

Slika 9. Ohranjen bojni blok utrdbene skupine Milanja³⁸

6.4.1 FOTOFONIKA

Fotofoniko je izumil Alexander Graham Bell leta 1880. Z nagrado francoske vlade si je v Washingtonu postavil laboratorij. V njem je razvil enega svojih najpomembnejših izumov, fotofoniko, s katero je omenjenega leta poslal svoje prvo brezžično sporočilo.

Sistem, podoben Bellovi iznajdbi, so uporabljali za sporazumevanje med utrdami Alpskega zidu. Vsaka od utrd je namreč imela nameščen mikrofoni in sprejemnik. Mikrofoni so glas uporabnika spremenili v električne impulze, ki jih je poseben instrument z infrardečimi žarki poslal proti sosednji utrdi. V drugi utrdi je bil nameščen sprejemnik, ki je impulze na podoben način preoblikoval v zvoke. Vremenske motnje (dež, megla, oblaki) so pogosto ovirale prenos infrardečih žarkov, zato je bila kakovost komunikacije med utrdami bolj slaba³⁹.

³⁸ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Ohranjen bojni blok utrdbene skupine Milanja.

³⁹ Informativna tabla Pot do utrd Alpskega zidu na Primož.

Slika 10. Prikaz delovanja fotofonike: oddajanje (levo) in sprejemanje (desno) svetlobnega žarka⁴⁰

6.4.2 PREZRAČEVANJE

Da bi povečali učinek naravnega prezračevanja in zmanjšali stopnjo vlažnosti, so okrožnice natančno določale višino prostorov in njihovo lego. Vendar so kljub temu potrebovali prezračevalne sisteme v prostorih, kjer so hranili artilerijo in mitraljeze, saj so tam vojaki nenehno vidihovali hlape.

Prezračevalni sistem na ročni pogon je potiskal zrak, ki je bil pod manjšim tlakom, po kovinskih vodih do distribucijske enote, ki je bila pod oklepom. Od tam je bil preusmerjen do dihalne maske vsakega vojaka. Nekaj zraka je šlo skozi »T cevi«, v prostor, od koder so streljali, s tem so ustvarili malo višji tlak, ki je počasi izpodrinil hlape, ki so potovali po izpušnih vodih.

Prezračevalna oprema je običajno obsegala cevi, ki so bile postavljene pod stropom, v posebej narejenih vodih. Ti so vodili do različnih lokacij in šli pri tem skozi posebne kolektorje. Dodatna pozornost je bila posvečena pretoku zraka do skupnih spalnic⁴¹.

⁴⁰ Informativna tabla Pot do utrdb Alpskega zidu na Primož, Slika: Prikaz delovanja fotofonike: oddajanje (levo) in sprejemanje (desno) svetlobnega žarka.

⁴¹ Sergio Silvestri, La catena fortificata del Vallo Alpino nella Val Tagliamento (Udine 2006) 23-24.

6.4.3 ZATESNJENA KOVINSKA VRATA

Zatesnjena kovinska vrata so dopolnila prezračevalni sistem in ustvarila zaščito pred plini. Uporabljali so jih za razdeljevanje celotnega fortifikacijskega kompleksa v serije skoraj popolnoma ločenih zatesnjenih območij. Eden od stranskih učinkov popolne zatesnitve sob je bil oviran tok drenaže. Voda je od zunaj prihajala v notranjost po drenažnih luknjah, tekla do kolektorja, od tam pa po kanalih (vzdolž poti) do najnižje točke zaklonišča. Da bi rešili situacijo, so na dnu vsakih vrat postavili dva sifona. Ko so se zamašili, so jih očistili, tako da so premikali majhno verigo naprej in nazaj (na vsakem koncu je verigo držal keramični zatik)⁴².

6.5 »GUARDIA ALLA FRONTIERA« (GAF)

Leta 1934 je bila z namenom obrambe meje ustanovljena posebna vojaška enota graničarjev »Guardia alla frontiera«. Dobili so alpsko obleko s klobukom in peresom. Enota ni poznala polkov in bataljonov, razporejena je bila po sektorjih, ki so se delili v posamezne podsektorje in so imeli skupine utrjenih postojank (»gruppi di caposaldi«), ki so jih diktirale okoliščine meje same. Poleg imena kraja so imeli sektorji še rimsko številko, podsektor pa še dodatno oznako s črkami a, b, c.

Poleg utrdb je bilo treba poskrbeti tudi za gradnjo cest in vojaških poti. Znana je italijanska »mulatiera«, po kateri je šla mula, obremenjena s strojnico ali lahkim topom. Izraz »mulatiera« je sprva pomenil opisano gorsko pot, se je pozneje omenjal kot pojem za vse vojaške ceste, za vse dovozne in povezovalne poti, ki so bile široke tudi do treh metrov, z makadamskim ustrojem, a so imele betonske vodno odtočne jarke (kanale) in propustne ter podporne zidove iz kamna in betona. Po takšnih cestah so lahko vlekli topove, primerne pa so bile tudi za manjše kamione.

V zaledju utrdb je bilo potrebno graditi vojašnice, skladišča za municijo, itd. GAF je dobila svoje vojašnice, ki niso spodrinile prejšnjih, kjer so ostali alpini, pehota itd. Slovenski kraji Bovec, Tolmin, Idrija, itd. so poleg prejšnjih vojašnic dobili še nove za graničarje. V tem času so izboljšali, razširili ali asfaltirali skoraj vse ceste iz soške doline proti meji⁴³.

⁴² Silvestri, La catena fortificata del Vallo Alpino nella Val Tagliamento, 27-28.

⁴³ Ivo Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino (1968) 168.

7 UTRJEVANJE VZHODNEGA DELA ALPSKEGA ZIDU

Leta 1925 je začel Mussolini svojo zunanje-politično ofenzivo proti Balkanu, s taktiko »obkroževanja Jugoslavije« kot največje ovire na tej poti. Ofenzivni pohod je po letu 1933 moral končati iz strahu pred Hitlerjem, saj se je zbal za Trst in Trident, pridobitvi iz časa prve svetovne vojne. Zopet se začne taktično približevati Jugoslaviji in zadnji korak napravi leta 1937 italijanski zunanji minister Ciano, ki sklene s Stojadinovičem znani sporazum, ki je bil v bistvu »status quo ante«: priznanje rapalske pogodbe in jadranskega pakta iz leta 1924.

Prav v to obdobje od 1933-1937 sodi utrjevanje meje proti Kraljevini Jugoslaviji. Takrat se Mussolini začne približevati Hitlerju, vendar začne utrjevati mejo tudi proti rajhu, vse do Brennerja, do Peči (tromeja Avstrije-Italije-Jugoslavije)⁴⁴.

Z Alpskim zidom je na Slovenskem povezana svojevrstna ironija. Do nedavnega je bil v svetu znan predvsem zahodni del utrjene linije ob francoski meji, medtem ko smo jo pri nas, vse do predkratkim, zamenjevali z ostanki soške fronte. Razloga za to sta dva. Najočitnejši je, da tamkajšnje utrdbe ležijo v izjemno slikovitem visokogorju, kot je na primer Mt. Cenis. Drugi, verjetno še pomembnejši, pa je politične narave. Po drugi svetovni vojni, se je namreč vzhodni del znašel na jugoslovanskem ozemlju, Jugoslavija pa je v času hladne vojne veljala za potencialnega sovražnika. Ameriški zgodovinar Joe Kaufmann ponuja še eno razlago: v nasprotju z infrastrukturo, torej cestami, ki so jih gradili domačini, je za gradnjo utrd Italija uporabljala le italijansko delovno silo. Ta naj bi s seboj odnesla tudi vedenje o teh utrdbah⁴⁵.

Alpski zid je torej sestavljala vrsta utrd, ki se je začela z graditvijo utrjenih kasarn finančne straže in enot GAF ter poljskih utrd, predvsem strelskih jarkov in strojničnih gnezd. Konec dvajsetih let pa so bila izvedena še obsežna infrastrukturna dela, ki so omogočila gradnjo utrdbenega sistema.

Alpski zid je bil praviloma sestavljen iz dveh oziroma treh črt. Prva (Zona di Sicurezza) je potekala tik ob meji, druga (Zona di Resistenza) je potekala od pet do dvajset kilometrov izza prve, pri čemer je bila oddaljenost pogojena s terenom. Tretja črta (Zona di Schieramento) naj bi bila pravzaprav območje izza obeh črt, v katerem so bili položaji težkega in protiletalskega topništva ter zbirališča čet za protinapad.

⁴⁴ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, Kronika, 168.

⁴⁵ Aleksander Jankovič Potočnik, Utrdbe na Slovenskem. Alpski zid, v: Revija obramba (November 2003) 61.

Na področju Slovenije (Jugoslavije) lahko z gotovostjo navedemo predvsem **prvo črto** neposredno ob meji: Vršič, Lepena, Bogatin, Lajnar, Porezen, Godovič, Hrušica, Planina, Javorniki, Snežnik, Gomance, Klana, Reka. **Drugi črti** bi lahko pripisali Mangart, kjer je bila od del izvedena le znana cesta na Mangartsko sedlo ter Učjo. Vanjo štejemo tudi dolino reke Idrijce oziroma obronke nad njenim levim bregom ter potek črte v smeri Črni vrh, Javornik, Nanos, Pivka, Milanja, Jelšane ter obronke Čičarije do Opatije⁴⁶.

Slika 11. Potek Alpskega zidu ob vzhodni italijanski meji in Rupnikove linije na nasprotni strani⁴⁷

⁴⁶ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 168-170.

⁴⁷ Informativna tabla Pot do utrdb Alpskega zidu na Primož, Slika: Potek Alpskega zidu ob vzhodni italijanski meji in Rupnikove linije na nasprotni strani

7.1 GRANIČARJI (ENOTE GAF) OB JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKI MEJI

Italijanske obmejne enote ob jugoslovansko-italijanski meji, so bile podrejene trem različnim poveljstvom armadnih zborov.

VI. armadnemu zboru v Trevisu je bil podrejen:

- **XVII. sektor Trbiž-Peč-Predel.** O tem sektorju ni nikakršnih podrobnejših podatkov.

XI. armadnemu zboru v Vidmu so bili podrejeni:

- **XXI. sektor okrog Tolmina s podsektorji:**
 - a) Bovec (XXI. a)
 - b) Poljubin pri Tolminu (XXX. b)
 - c) Podbrdo (XXX. c)
- **XXII. sektor okrog Idrije s podsektorji:**
 - a) Cerčno (XXII. a)
 - b) Idrija (XXI. b)
 - c) Črni vrh (XXI. c)
- **XXIII. sektor okrog Postojne s podsektorjema:**
 - a) Podkraj (XXIII. a)
 - b) Postojna (XXIII. b)

V. armadnemu zboru v Trstu pa so bili podrejeni:

- **XXV. sektor okrog Št. Petra na Krasu oziroma današnje Pivke s podsektorjema**
 - a) Št. Peter (XXV. a)
 - b) Knežak (XXV. b)
- **XXVI. sektor okrog Ilirske Bistrice s podsektorji**
 - a) Hermesburg (Ernesburgo oziroma Gomance) (XXVI. a)
 - b) Klana (XXVI. b)
 - c) Matulji (XXVI. c)
- **XXVII. sektor okrog Reke**

Posameznim sektorjem so poveljevali polkovniki, izjemoma so manj pomembnim sektorjem lahko poveljevali tudi podpolkovniki. Sektorji so bili razdeljeni na podsektorje, ki so jim poveljevali majorji ali stotniki. Iz korespondence med Hitlerjem in Mussolinijem je mogoče razbrati, da je bilo na jugoslovanski meji 15000 graničarjev⁴⁸.

Za sektor XXIV, ki se tudi omenja v dokumentih, zgodovinar Juvančič, po katerem so povzeti ti podatki, domneva, da ga dejansko niso formirali. Poleg enot redne vojske so mejo nadzirale tudi **enote finančnih stražnikov**, ki so bile nameščene v majhnih utrjenih postojankah ob prometnicah. Ograjene so bile z zidom, v katerem so bile strelne line, na dva diagonalna vogala pa sta bila postavljena bunkerja. Druga obmejna formacija so bile posebne **mejne enote fašistične milice**. Nameščene so bile v podobne vojašnice kot finančni stražniki, le da so jih običajno sezidali na vrhovih hribov, od koder so nadzirali pokrajino pod seboj.

Po zasedbi Jugoslavije leta 1941 so obmejne utrdbe izgubile svoj strateški pomen. Enotam GAF so zato dodelili nadzor okupiranih ozemelj, večinoma slovenskih. Posadke in oborožitev so bili tako sicer zmanjšani, ne pa povsem odstranjeni. Ko je bil leta 1943 Mussolini strmoglavljen, so italijanske enote dobile ukaz, naj se umaknejo na utrjeno črto izza Rapalske meje. Vendar se to ni zgodilo in dele Alpskega zidu so zasedli Nemci⁴⁹.

XXI. sektor Tolmin

Njegovo ozemlje je bilo med Sočo, Idrijco in rečico Cerknico, zajel pa je še cono Porezna razen Cerknega. Razdeljen je bil v tri podsektorje: Bovec (XXI. a), Poljubin pri Tolminu (XXI. b) in Podbrdo (XXI. c).

Podsektor Bovec XXI. a je imel utrjene postojanke na Vršiču; italijanski viri jih imenujejo Mojstrovka. Manjše utrdbe so bile na Triglavu, letalska opazovalnica pa celo na Kanjavcu. Ta utrjeni pas je bil tik ob meji in je branil prehod iz zgornje Savske doline v dolino Soče. Šlo je za cesto čez Vršič, ki so jo med prvo svetovno vojno zgradili ruski vojni ujetniki. Najtežji, najbolj strmi del z Vršiča v Trento so Italijani zelo izboljšali, medtem ko je odsek iz Kranjske gore na Vršič ostal skoraj tak, kot je bil. Utrdbe na Mojstrovki in na Prisojniku, ki so jih zgradili Italijani, si vsak alpinist in turist lahko sam ogleda. Načrtov o njih v arhivih ni.

⁴⁸ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, 168-169.

⁴⁹ Aleksander Jankovič Potočnik, Utrdbe na Slovenskem. Vodnik po utrbah v Sloveniji in bližnji okolici - druga dopolnjena izdaja, (Ljubljana 2008) 90-91.

Pod prelazom Vršiča še stojе ali razpadajo vojašnice, kjer so graničarji bivali in opravljali službo v posameznih utrdbah na meji.

Podsektor Bovec je imel nato še utrdbe v globino, takoj za vasico Kal pred vasjo Sočo. Zapirale so sotesko Soče. Nekatere izmed teh utrdb stojе zelo visoko pod Svinjakom in na drugi strani Soče. Podsektor Bovec je imel svoje municijsko skladišče pri zaselku Brezovo. Zgrajeno je bilo deloma pod zemljo.

Podsektor Poljubin XXI. b je imel utrjeno črto med Bogatinom in Voglom. Branila je prehod s Komne proti Krnskemu jezeru na Bovec oziroma Kobarid. Druge so bile nad planino Dobrenjščico nad izvirom Tolminke in ob škrbini Globoko. Tu so bile tudi vojašnice, kakor naletimo na vojašnice tudi pod Bogatinskim sedlom nad Krnskim jezerom. Podsektor Poljubin je imel še utrdbe v globino, utrdbe na Humu pri Ljubinju in vasi Bača-Modrej, ki bi v primeru jugoslovanskega prodora zapirale prehod iz doline Idrijce v soško dolino. Pri Bači-Modreju so bila tudi municijska skladišča za podsektor Poljubin.

Podsektor Podbrdo XXI. c je imel utrjen pas, ki je šel prek Možica na Lajnar. Slednji je imel tudi protiletalsko opazovalnico. Obe postojanki sta branili gorske prehode iz Bohinjske Bistrice in Zgornje Sorice. Močnejše je bilo utrjeno Petrovo Brdo, ki je zapiralo cesto iz Zadnje Sore v Baško grapo. V neposredni bližini meje je imel Porezen vojašnico in nad njimi utrdbe.

Oborožitev : Tolminski sektor naj bi imel do avgusta leta 1941 v utrdbah 11 protitankovskih topov. Nato jih je moral izročiti vojski. 5. januarja, 1942 se je isto zgodilo tudi z ostalimi topovi. Vršič je dal 1 top, Bača 2, Hum pri Ljubinju 1, Petrovo Brdo 2, a je obdržal enega. Razorožitev je bila skoraj popolna. Ob istem času so razorožili tudi utrdbe idrijskega in postojnskega sektorja, vendar dosti manj.

Leta 1941 je imel tolminski sektor 1860 mož, med njimi 57 oficirjev. Njihova oborožitev je bila taka: 127 mitraljezov, 68 puškomitraljezov, 6 protitankovcev, 4 minometi »45« in 22 minometov »81«. Razporejeni so bili po posameznih utrdbah⁵⁰:

Tabela 1. Posadka in oborožitev utrdb tolminskega sektorja

	Mojstrovka	Bogatin	Hum pri Ljubinju	Bača-Modrej	Porezen	Možic	Petrovo Brdo
Število mož	164	178	113	104	247	305	271
oficirji	4	4	1	2	7	9	7
mitraljezi	13	14	8	12	26	31	24
puškomitraljezi	11	12	5	4	15	10	11
minometi	4	6	6			4	4
Protitankovski top	1		1	2			2

XXII. sektor, Idrija

Idrija je imela naslednje podsektorje: Cerčno (XXII. a), Idrija (XXI. b) in Črni vrh (XXI. c). Zadnji podsektor je po okupaciji izjemoma imel sedež v Hotedršici, na bivšem jugoslovanskem ozemlju. Obrambni pas sektorja XXII. je bil zgrajen tako, da je prvotno branil cesto Col - Črni vrh - Idrija; od tod dalje pa tudi prehod iz Cerknega v Baško grapo. Branil je torej prehod iz Vipavske doline v dolino Idrijce in Bače. Druga funkcija je bila zapreti prehode iz zgornje Sore in iz smeri Hotedršice. Na severu se je utrjeni sektor Idrije opiral še na utrdbe Petrovo Brdo in Porezen. Prva utrdba podsektorja Cerčno je bila Želin. Podsektor Idrija je imel še naslednje utrdbe: Konomlja - Bevilacqua, nad izlivom Konomlje v Idrijco pri Spodnji Idriji, Nikova, Podroteja nad važnim križiščem cest, proti Hotedršici in Črnemu vrhu. V črnovrškem podsektorju so bile utrdbe v Griži. Ob Griži je bila utrjena Mala gora in sedlo nad Črnim vrhom, čez katerega pelje cesta v Vipavsko dolino. Tu je pod Špikom stala utrdba »Trombi«.

⁵⁰ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, 169-171.

V letu 1941 so imeli v vseh utrdbah idrijskega sektorja 12 protitankovskih topov. Utrdbe Želin, Nikova, Konomlja in Griže so Italijani uradno imenovali utrdbe I. sistema, medtem ko so bile utrdbe na Mali gori in črnovrškem prelazu utrdbe II. sistema, bile so pomaknjene že bolj v globino.

XXII. idrijski sektor je leta 1941 štel 1463 mož, med temi 34 oficirjev. Razpolagal je s 107 mitraljezi, 43 puškomitraljezi, 4 topovi 57/45, 10 topovi 47/35 in 10 minometi »81«. V primerjavi s sektorjem Tolmin je glede na drugačno strukturo meje, (branil je predvsem ceste) imel osemkrat več topov, a 16 minometalcev manj, ki so bili bolj primerni za gorski teren.

Posamezne utrdbe so imele naslednje število mož in oborožitev:

Tabela 2. Posadka in oborožitev utrdb idrijskega sektorja

	Želin	Konomlja	Nikova	Podroteja	Griže	Mala gora	Črnovrško sedlo
Število mož	176	116	143	139	224	119	119
oficirji	3	2	2	2	3	2	2
mitraljezi	18	9	13	13	20	20	16
puškomitraljezi	6	5	5	5	10	7	6
topovi	2 (47/35)	1	2 (47/35)	2 (47/35)	4	4	
minometi		2	2		2		2

XXIII. sektor, Postojna

To je zadnji sektor, ki je še spadal pod XI. videmski armadni zbor. Njegova meja proti XXIV. sektorju, ki je spadal že pod Trst, nam iz virov ni natančno znana. Tekla je najbrž od Debele gore zahodno od Pivških Javornikov čez Pivko pri Prestranku. XXIII. sektor je imel podsektor v Podkraju (XXIII. a) in podsektor Postojna (XXIII. b). Prvi je branil cesto Col-Kalce čez Hrušico, drugi pa cestno križišče Postojnskih vrat. V postojnskem sektorju so kot v tolminskem utrdbe stale tik ob meji; drugi pas pa je segal v globino do Razdrtega. Važni cestni trikotnik Postojnskih vrat, Postojno-Planina in Postojno-Unec je zapirala vrsta utrjenih postojank. Najvažnejša je Grmada nad Planino, utrdba »Giuriatti«. V njeni neposredni bližini so bile še utrdbe Žaga- »Becchi«, »Monumento« in Mlini, pri Kačji vasi pred Planino. Proti Uncu je utrdba »Raggi« zapirala na italijanski strani važno križišče ceste, ki ga italijanski viri imenujejo »četveropotje«.

Južno je pod sektor Postojna spadal še Pivški Javornik, ki je imel utrjeno opazovalnico. Vse našete utrdbе so sestavljale pas v neposredni bližini meje, to je bila obramba I. sistema. Globlje v notranjosti so bile utrdbе II. sistema⁵¹.

7.2 USODEN VOJAŠKOSTRATEŠKI POLOŽAJ PIVŠKE KOTLINE

Prehodno območje, kjer se Alpe stikajo z Jadranskim morjem in Dinarskim gorstvom, torej ozemlje današnje Slovenije, je skozi vso zgodovino hkrati povezovalo in ločevalo veliki območji Padske nižine in Panonske ravnine. Pivška kotlina leži na področju, kjer se križata prometni poti, ki povezujeta Panonsko in Padsko nižino ter Sredozemlje z baltskim prostorom. Neprekinjena zgodovina utrjevanja, vse od predrimskih gradišč in protiturških taborov do okopov iz časov napoleonskih vojn in utrdbenih sistemov priča, da je imel ta prostor strateško pomembno vlogo že od nekdaj. Prav ostanki utrdbenih sistemov dvajsetega stoletja so zaradi svojih razsežnosti in ohranjenosti pomembna zgodovinska zapuščina, ki danes izgublja svoj prvotni, vojaški značaj. Tako postajajo zgradbe, ki so nekoč pogojevale in omejevale razvoj krajev kulturnozgodovinska dediščina, ter turistična znamenitost, ki predstavlja novo razvojno priložnost.

Pivška kotlina se nahaja na stičišču starih trgovskih poti, katerih pomen ni ugasnil vse od pradavnine do današnjih dni. Skupaj z zavedanjem o pomenu tega križišča, se je pojavila tudi želja po njegovem zavarovanju in nadzoru. Na predrimske čase tako spominja vrsta gradišč, katerih ostanki obzidij, so kot širok pas kamena pogosto vidni še danes. V času turških vpadov je bila Pivška kotlina na stičišču vpadnih poti. Za Turke je prehod iz doline reke Reke pri Knežaku in Pivki pomenil ugodno vpadnico v notranjost Kranjske, do Pivke pa so prišli tudi, kadar so z Dolenjske preko Loža krenili na Primorsko. Medtem ko je bila izpostavljenost večjim ali manjšim vpadom tako rekoč stalna, so za Pivko posebej zabeleženi vpadi v letih 1469, 1477, 1516, 1522, 1530, 1559 in 1564. Na te čase spominjajo ostanki taborov. Napoleonove vojne so ponovno poudarile strateški pomen teh krajev. To je bilo najbolj očitno leta 1809, ko je francoska vojska iz Italije hitela na pomoč svoji glavnini pri Dunaju.

Kot prometno križišče je pivško območje ponovno pridobilo na pomenu leta 1857 z dograditvijo železnice Dunaj-Trst in še zlasti leta 1872, ko je z izgradnjo proge do Reke, tu nastalo pomembno železniško križišče.

⁵¹ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, 171-173.

Leta 1915, dobrih sto let po zadnjem velikem vojaškem spopadu, je postala Pivška kotlina neposredno zaledje soške fronte, kjer so bile nastanjene vojaške enote, tik preden so jih poslali na fronto. Tu so se urile in hkrati pripravljale rezervne položaje za primer, če bi prišlo do zloma fronte na Soči⁵².

Pivka je tako v zgodovini odigrala pomembno vlogo prav zaradi svoje strateške lege. Nazadnje se je to pokazalo z uveljavitvijo Rapalske pogodbe, ko je pripadla Italiji in tako postala mejno ozemlje. Prek meje se je vzpostavil kontrabant. Čez Pivško kotlino je potekala druga linija Alpskega zidu, mogočnega obrambnega sistema, ki naj bi branil vzhodno mejo pred Jugoslavijo. Naravni prehod v smeri sever-jug, dobra preglednost nad kotlino ter dobri pogoji za oskrbo vojaških enot so bili glavni razlogi za izgradnjo utrd na Primožu, kjer je bil hkrati komandni center za okoliške bunkerje. Za vojaške potrebe so zgradili vodne zbiralnike, ceste, mostove, smodnišnico, letališče, regulirali strugo reke Pivke in pogozdili burji izpostavljene predele⁵³.

Slika 12. Pogled na Pivko s Primoža. Iz slike je lepo razvidna prehodnost območja v smeri Postojne⁵⁴

⁵² Janković-Potočnik, Vojaško-strateški pomen Pivške kotline v: Slavenski zbornik, 403-407.

⁵³ Martina Čuček, Strateška lega zgornje Pivke in presihajočih jezer po uveljavitvi Rapalske pogodbe, v : Acta Carsologica (Ljubljana 2005) 769.

⁵⁴ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Pogled na Pivko s Primoža. Iz slike je lepo razvidna prehodnost območja v smeri Postojne.

7.2.1 ŽIVLJENJE LJUDI OB MEJI IN RAZMAH KONTRABANTA

Po podpisu Rapalske pogodbe je gospodarstvo doživljalo čedalje večjo krizo, saj je to območje pretrgalo nekdanje stike s Kranjsko, Trst pa kot sekundarno pristanišče ni več služil enako kot prej. Revščino so nekateri premagovali s sezonskim delom v Trstu, drugi so se znašli po svoje in začeli tihotapiti blago prek meje z Jugoslavijo. Razvil se je kontrabant. Začelo se je kmalu po vojni. V organizacijo so bili vpleteni moški in ženske, gozdarji, ki so najbolj poznali gibanje obmejnih straž, podkupljeni »financarji« in skoraj ves nižji uradniški aparat. Tihotapljenje se je odvijalo dokaj pogosto, enkrat na teden ali celo večkrat. Na Kranjsko je prehajalo italijansko blago: riž, svila, paradižnik, testenine, vino »chianti«, dežniki in ženske nogavice. V nasprotni smeri pa so tihotapili jugoslovanski tobak, cigarete, saharin, meso, moko in drugo. S kontrabantom so se ukvarjali predvsem prebivalci obmejnih vasi: Planina, Žeje, Slovenska vas, Trnje, Palčje, Jurišče in Bač.

Tihotapili so predvsem konje, ki so bili kupljeni na hrvaških sejmi in usmerjeni čez Lož in skozi snežniške gozdove na sejme v Sežano. Prodajali so jih italijanski vojski ali kmetom za vprego. Nemalokrat se je zgodilo, da so prodane konje ponoči ukradli in ponovno prodali. Domačini so bili o pošiljki s »financarji« že vnaprej dogovorjeni.

Da bi bili čim manj slišni, so konjem zavili kopita v žakljevino. Kontrabantarje so Italijani prijeli in zaprli, vendar so jih naslednji dan izpustili. Do težjih zapletov, da so nekoga ubili, je prišlo zelo redko.

Poslovanje je cvetelo do vojne. Vseeno pa ljudje tega dobička niso znali dobro vnovčiti. Ljudje so se odvadili trdega dela. V poznih tridesetih letih, v času abesinske in španske državljanske vojne, je tihotapstvo s konji doseglo višek in se je razvilo v skoraj zakonito trgovino. Po pripovedovanju je bilo v eni noči skozi Jurjevo dolino na skrivaj pretihotapljenih devetdeset konj. Pri tem so sodelovali tudi financarji, ki so celo pomagali odvrčati pozornost fašistov. Prekupčevanje je Italiji pomagalo prebroditi in obiti gospodarsko osamitev, ki ji jo je namenilo Društvo narodov⁵⁵.

⁵⁵ Čuček, Strateška lega zgornje Pivke, v : Acta Carsologica, 772-773.

7.2.2 UTRDBENA DEDIŠČINA PIVŠKE KOTLINE

Utrdbeni pas, ki so ga Italijani začeli graditi v tridesetih letih prejšnjega stoletja je bil torej sestavljen iz dveh oziroma treh črt. Prva (Zona di Sicurezza) je kot omenjeno potekala tik ob meji, druga (Zona di Resistenza) je potekala pet do dvajset kilometrov za prvo, pri čemer je bila oddaljenost pogojena s terenom. Tretja črta (Zona di Schieramento) naj bi bila pravzaprav območje za obema črtama, kjer so bili položaji težkega in protiletalskega topništva in zbirališča čet za protinapad.

V primeru Pivške kotline, sta se obrambni črti naslonili na oba grebena, ki jo obdajata. Prva črta je sledila sami meji na severovzhodnih pobočjih Javornikov in nato po zunanji strani obkrožila Snežnik. Druga je tekla ob vznožju ali po vrhovih hribov, ki dolino Pivke ločujejo od doline Reke.

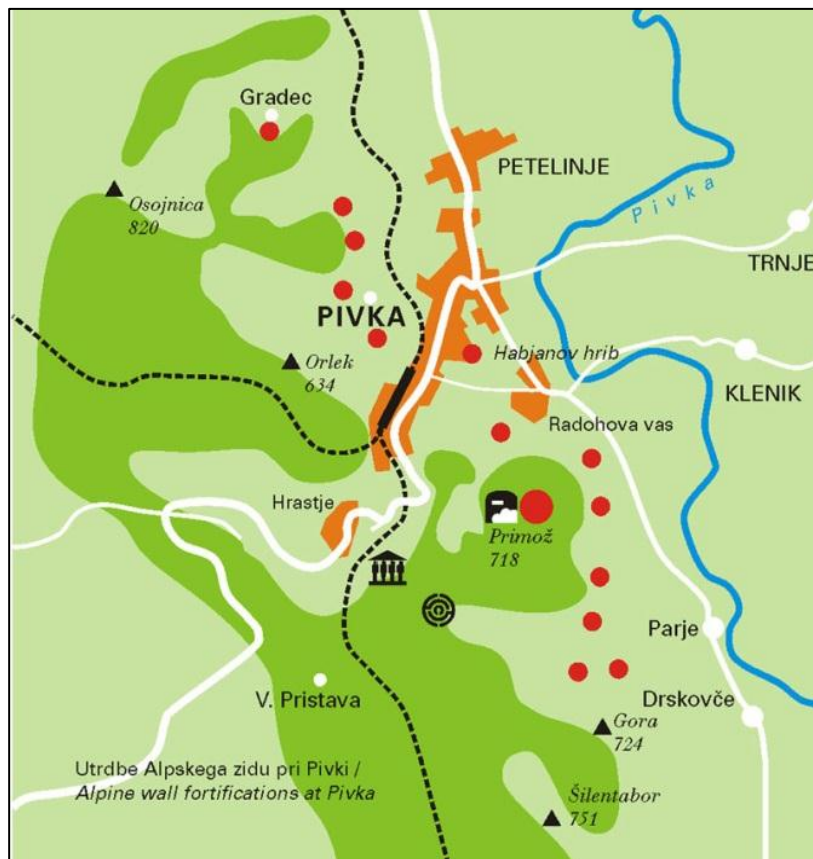
Široke pivške goličave so tako predstavljale idealen tako imenovani brisalni prostor pred drugo črto. Sledimo ji lahko od vznožja Nanosa, kjer je pomemben »center odpora« (Centro di Resistenza), kakor so Italijani poimenovali svoje utrdbene skupine, predstavljala skupina bunkerjev nad vasjo Strane. Od tod je šla v obliki zapore prek prastare prometnice Trst-Ljubljana do vasi Hruševje, nad katero je pomembna, a danes žal povsem zabetonirana utrdba. Bunkerjem oziroma njihovim ostankom lahko do tu sledimo do Orehka in Prestranka. Sam Prestranek je zanimiv kot nekdanji logistični center. Velikost železniške postaje in poslopij ob njej pričajo, da je njen nekdanji pomen presegal današnjo rabo. Tu so z vlakov raztovarjali gradbeni material in kasneje vse, kar so za svojo oskrbo potrebovale posadke v okoliških utrdbah.

Postaja in bližnji grad sta bila zavarovana z ograjo in protipehotnimi bunkerji, kar je zgovoren dokaz, da so se Italijani v enaki meri bali domačinov kot jugoslovanskih vojakov onstran meje⁵⁶.

Najmočnejšo utrdbeno skupino, pa je predstavljala zapora prehoda v dolino reke Reke pri Pivki, skozi katerega prečita kraški rob tako železnici proti Trstu in Reki kot cesta proti Ilirski Bistrici in dalje proti Reki. Osrednja utrdba je bila na vrhu 718 metrov visokega Primoža. Njej podrejenih je bilo še 14 manjših utrd. Šest jih je bilo zgrajenih severozahodno od prehoda, ena na Habjanovem hribu, tako rekoč v samem mestu Pivka, sedem pa od vznožja Primoža dalje na jug proti vzpetini Gura, tik pred Šilentabrom. Ne gre pa prezreti niti velikega kasarniškega

⁵⁶ Aleksander Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbe na Slovenskem. Utrdbe nad Pivko, v: Revija Obramba (November 2004), 53.

kompleksa v Hrastju za Primožem, ki je služil za oskrbo in nastanitev posadk v času, ko ni bilo neposredne vojne nevarnosti.

Slika 13. Prikaz utrdb Alpskega zidu pri Pivki⁵⁷

PRIMOŽ IN HABJANOV HRIB

a) PRIMOŽ

» M. Primus grande«, kot so Primož imenovali Italijani, je bil le ena izmed več utrjenih točk, ki so jih Italijani postavili v Pivki in njeni okolici in so bile sestavni del utrjenega območja, ki so ga Italijani imenovali »sbarramento Giacomo Venezia«. Komandnemu centru na Primožu je bilo podrejenih 14 utrdb. Zaradi prehodnosti ozemlja so bile utrdbе v Pivški kotlini izredeno zgoščene, saj se nahajajo na razdalji približno 500 m. Njihova glavna naloga pa je bila ob morebitnem prodoru zaustaviti jugoslovanske sile ter omogočiti izvedbo protinapada.

⁵⁷ Informativna tabla Pot do utrdb Alpskega zidu na Primožu, Slika: Prikaz utrdb Alpskega zidu pri Pivki.

Primož, ki se je nahajal na razmejitveni črti med vzhodno in centralno skupino, je kot dominantna točka v celotnem obrambnem pivškem kompleksu obvladoval širše področje severo-vzhodno in jugo-vzhodno od Pivke⁵⁸.

Utrdba na Primožu je bila dejansko topniška utrdba, ki je s svojim ognjem lahko pokrivala območje od Postojne na severu do Milanje na jugovzhodu, kjer je bila naslednja podobna utrdba. Usmeritev topovskih kazemat priča, da je bila njihova osnovna naloga zaščita druge obrambne črte in ne podpora utrdbam prve črte na Javornikih.

Na Primožu je bilo pet kazemat s topovi kalibra 75 mm. V svojem pregledu italijanskih obmejnih utrdb je Ivo Juvančič v Kroniki zapisal, da je bila na Primožu nastanjena 618. baterija 75/27 imenovana tudi »sempre pronta« (vedno pripravljena, o.p.) baterija. Od bojnih blokov je bila najbolj zanimiva dvonadstropna kazemata, iz katere so nadzorovali cesto in železnico iz Postojne proti Pivki. Poleg porušenih bojnih blokov najdemo na Primožu še dve fotofonični postaji, ena od njiju je sestavni del drugega vhoda, in jekleno opazovalno kupolo, na pobočju, obrnjenem proti Pivki⁵⁹.

Slika 14. Vhod v utrdbo na Primožu⁶⁰

⁵⁸ Matjaž Bizjak, Primož in njegove skrivnosti, Primorske novice (Ljubljana 2010) 18-19.

⁵⁹ Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbe na Slovenskem, v: Revija Obramba, 53-54.

⁶⁰ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Vhod v utrdbo na Primožu.

Podatki, o dejanskem nastajanju Primoža niso znani. Znano je le, da je bilo aprila leta 1937 končano delo na dvonadstropni topniški kazemati. Vrhne nadstropje omenjenega obrambnega bloka je imelo strop iz betona debeline 2,2 metra, med zgornjim in spodnjim nadstropjem pa naj bi bilo kar 3,2 metra betona. Glede na italijanske podatke, sta bila stropa, v obeh primerih dodatno okrepljena s 30 centimetrov debelimi kovinskimi nosilci. Baterija naj bi tako zaustavila tudi morebitne zadetke artilerijskih orožij velikega kalibra. Italijansko vojno ministrstvo naj bi aprila leta 1937, zaukazalo namestiti en top *75/27 model 906*. Zakaj so Italijani tega leta namestili samo en top in ne dveh, ni znano.

Leta 1941 je bil Primož pripravljen na morebitni spopad s Kraljevino Jugoslavijo. Posadka 618. artilerijske baterije, naj bi dejansko živela v utrdbi, kjer so bili topovi pripravljeni za delovanje, tako da bi ob morebitnem spopadu lahko začeli tudi ognjeno delovati. Prav tako je bila posadka toliko popolnena, da bi lahko ognjeno delovala tudi brez rezervistov, ki bi prišli naknadno. Baterija je bila razdeljena v dve sekciji, ena je bila oborožena s tremi, druga pa z dvema topovoma 75/27 modela 906. Posadka je bila neposredno podrejena poveljniku utrjenega območja⁶¹.

Na podlagi italijanskih podatkov iz novembra 1941, naj bi imela utrdba pet artilerijskih pozicij, dve opazovalnici s kupolo iz posebnega jekla, dva aktivna vhoda, dve zaklonišči za osebje in dve skladišči za strelivo. Posadka je bila v tistem času oborožena s petimi topovi 75/27 modela 906, dvema mitraljezoma, tremi puškomitraljezi in tremi avtomatskimi puškami, oficirji pa še dodatno s pištolami. Med bojnimi bloki, poveljnikom baterije in opazovalnicami ni bila postavljena permanentna telefonska povezava, uporabljali so poljske telefone, povezava med poveljnikom obrambnega kompleksa in baterijo je potekala s pomočjo patrolje.

Primož je bil torej pripravljen na dolgotrajni boj, o čemer pričajo tudi zaloge streliva in ostale municije. V utrjenem objektu je bilo shranjenih kar 10.000 topovskih granat, 1180 ročnih bomb, 30.000 nabojev za mitraljeze, 19.500 nabojev za puškomitraljeze, 7.500 nabojev za avtomatske puške, 37.650 nabojev za puške, 1.793 nabojev za pištole, skratka količina, ki bi posadki omogočila dolgotrajno ognjeno delovanje. Rezerva municije se je nahajala v skladišču v Košani. Glede na razpoložljivo zalogo topniškega streliva bi vseh pet topov, ob največji teoretični hitrosti streljanja, lahko brez prekinitve streljalo tri ure in 20 minut, ob dejanski hitrosti pa bi to zadostovalo za več kot osemurno neprekinjeno streljanje.

⁶¹ Bizjak, Primož in njegove skrivnosti, Primorske novice, 18.

➤ Številčnost posadke na Primožu

Številčnost posadke je bila pogojena s stopnjo morebitne nevarnosti in statusom, ki so ga oklicala nadrejena poveljstva. Stalno se je na dolžnosti v objektu nahajalo 49 vojakov in dva oficirja, od tega je bilo 44 ljudi zadolženih za pripravljenost baterije in 7 za delovanje povezav. Posadka je bila v času napetosti, ki so nastale ob meji okrepljena in je štela 57 ljudi, ob nastopu alarma pa je posadka štela 84 vojakov in štiri oficirje mirnodobne sestave. Od tega je bilo 66 vojakov odgovornih za baterijo, 14 za povezave in 8 za ožje varovanje. Z mobilizacijo in prihodom rezervistov se je številčnost posadke dvignila na 134 uniformirancev. Njihova razporeditev je bila naslednja:

Tabela 3. Število članov posadke na Primožu in njihova razporeditev

	artilerijska baterija	povezave	ožje varovanje
Št.vojakov	97	14	12
Št.podoficirjev	5	1	/
Št. oficirjev	5		

Slika 15. Jože Knez iz Izole med italijanskimi vojaki oddelka obmejne straže v vojašnici Principe di Piemonte⁶²

Že velika zaloga streliva na Primožu kaže, da je bila posadka pripravljena za daljše samostojno delovanje in sicer tudi v primeru začasne obkolitve s strani sovražnika. Posadke, kakršna je bila na Primožu so morale biti posledično samozadostne v vseh merilih/pogledih.

⁶² Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Jože Knez iz Izole med italijanskimi vojaki oddelka obmejne straže v vojašnici Principe di Piemonte.

➤ **Oskrba posadke**

Posadka je bila dobro založena s hrano in vodo. Vodo so sicer dovažali z avtocisterno, če pa oskrba ne bi bila možna je imela posadka v utrjenem objektu večjo rezervo vode. Zaloga hrane jim je zadostovala za 20 dni. Za vsakega vojaka je bilo shranjenih 10 škatel mesa, 3 škatle mineštre in 4 kilogrami prepečenca. To je bil tudi osnovni obrok, ki pa je bil lahko dopolnjen z dodatnimi živili. Posamezniku je poleg že omenjenega pripadalo tudi: 1,5 kg testenin in riža, 0,5 kg sira, 0,5 kg fižola, 0,2 kg kave, 0,3 kg sladkorja, 0,15 kg slanine in 0,15 kg »konzerve« (verjetno paradižnikove mezge). Iz zalog krme (ovsa, sena) je razvidno, da je imela posadka tudi tovarne živali. Posadka je bila tudi sicer dobro pripravljena za delovanje v ekstremnih razmerah. Imeli so naprimer 20 krpelj za hojo po snegu, 20 oprem za smučarje, 10 parov čevljev iz usnja, 10 zimskih vojaških plaščev⁶³.

➤ **Orožje Alpskega zidu na Primožu**

Bojni bloki utrdbe so bili ločeni z jeklenimi vrati, s katerimi so zavarovali utrdbo v primeru, če bi sovražnik uničil katerega izmed njenih delov. Ob bojnih blokkih so bile tudi niše za shranjevanje streliva. Do bojnih položajev se je dostopalo skozi jašek z lestvijo ali po betonskih oziroma železnih stopnicah. Med strojnicami so v Alpškem zidu prevladovala težke strojnice Fiat 14/35 in Breda 37. Nameščene so bile v betonskih kazematah ali jeklenih kupolah. Lahke strojnice Breda 30 pa so bile namenjene zavarovanju dostopov. Med težkim orožjem sta prevladovala protitankovski top 47/32 model 35, ki je bil nameščen na fiksni okrogli podstavki in top 75/27 model 06, ki je bil na tirnicah. V času II. svetovne vojne sta bila oba tipa topov med standardnimi orožji italijanske vojske, prilagodili pa so jih tudi za uporabo v utrdbah. V utrdbah Alpskega zidu poleg osebnega orožja vojakov najdemo še 81 mm minomete model 35, ki so jih uporabljali za zavarovanje dostopov do utrd in pokrivanje mrtvih kotov, za boj na blizu pa so uporabljali tudi metalce plamena⁶⁴.

⁶³ Bizjak, Primož in njegove skrivnosti, Primorske novice, 18.

⁶⁴ Orožje Alpskega zidu na Primožu, Dostopno prek: www.parkvojaskezagodovine.si (16.3.2015).

Tabela 4. Primerjava obeh topov

	Protitankovski top 47/32	Protitankovski top 75/27
kaliber v mm	47	75
teža v kg	277	1015
začetna hitrost m/s	630	510
hitrost streljanja (strelav na minuto)	10-12	4-8
domet v m	4000	8400

Objekt je bil obdan z žičnimi ovirami, ki jih je pokrivalo 12 ognjenih položajev, ki so obkrožali objekt. Od tega sta bila samo dva mitralješka položaja dejansko v objektu, ostali so bili poljski položaji. Predvidena je bila zgraditev štirih poljskih obrambnih položajev proti južni strani, ki pa do novembra 1941, še niso bili zgrajeni. Ostali položaji so bili že konstituirani. Iz dokumentacije je razvidno, da je bil Primož skoraj v celoti utrjen, z izjemo omenjenih štirih poljskih utrjenih položajev, manjkala pa je tudi postavitve internih komunikacij⁶⁵.

➤ **Potek gradnje utrd na Primožu**

Obsežno cestno omrežje, ki je povezovalo utrdbe so zgradili domačini, medtem ko so same utrdbe gradili zgolj preverjeni Italijani. Delavce iz notranjosti Italije so z železniške postaje na delovišča in kasneje nazaj na postajo vodili le ponoči in z oboroženim spremstvom. Ali je šlo za konspirativne ukrepe ali pa so Italijani za kopanje podzemnih utrdb nemara uporabili zapornike, na podlagi razpoložljivih podatkov ni moč reči. Zastorov, o kakršnih poroča Tonič, da so ga Italijani postavili v Zvonecu nad Opatijo, da kmet ne bi videl, kaj se dogaja na njegovi njivi, na Pivškem ne omenjajo. So pa bila vsa delovišča v širokem krogu obdana z žično ograjo. Janko Kruh, predsednik Turističnega društva Pivka, se spominja, da so smeli domačini material za utrdbe pripeljati le do ograje. Tam je voz prevzel vojak, ki ga je odpeljal in čez čas praznega pripeljal nazaj⁶⁶.

⁶⁵ Bizjak, Primož in njegove skrivnosti, Primorske novice, 19.

⁶⁶ Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbe na Slovenskem, v: Revija Obramba, 54.

Iz zapisa tednika Istra izvemo o vojaških delih na Primožu:

Št. Peter na Krasu, junija 1933...

»Sv. Primož, o katerem smo že poročali, je hrib visok do 500 m in leži v neposredni bližini Radohove vasi pri Št. Petru na Krasu. Na tem hribu so imeli Radohovci lepe, pa tudi edine pašnike, katere pa jim je odvzela vojaška oblast. Za to nasilno razlastitev seveda do sedaj še niso dobili nikakršne odškodnine in tudi nimajo prevelikega upanja, da bi jo sploh kdaj dobili.

Danes je ta hrib zelo podoben mravljišču. Noč in dan delajo tu rove, kaverne in druge vojne naprave. Utrdbe na Sv. Primožu imajo celo svojo lastno karabinersko stražnico. Dostop je, samo po sebi umevno, vsakomur strogo prepovedan. Zaposleni so sami Italijani, ki so se morali pred zaposlitvijo obvezati, da ostanejo pri delu brezpogojno do dovršitve in so se morali poleg tega odpovedati vsem stikom z zunanjim svetom. Le delovodje smejo sem in tja po opravkih med ljudi. Pred nedavnim se je neki delovodja, ki je zaposlen pri gornjih utrbah, mudil v Št. Petru, kjer je med pogovorom omenil tudi, da delajo že dalj časa neki rov. Za stvar so izvedeli merodajni činitelji in delovodja je bil takoj aretiran. Sv. Primož mora imeti, kot zgleda, posebno strateško važno lego, kajti dela se vršijo z vso naglico tudi v okolici. Tako so pred kratkim ogradili precej velik kompleks zemlje, ki se vleče od tega hriba proti Zagorju. S tem je zaprta bližnjica iz Radohove vasi v Zagorje in kmetje so izgubili precej polja. V ograjenem prostoru vrtajo, kopljejo, zidajo itd. Mislimo, da nam bodo Lahi dali enkrat priliko, da si bomo podrobneje ogledali njih velik tehnični napredek in tudi podrobnejše poročali«⁶⁷.

➤ Obmejni sektorji tržaškega armadnega zbora

XXV. sektor »Timavo«-Št. Peter (Pivka), XXVI. sektor Ilirska Bistrica in XXVII. sektor Reka so bili podrejeni V. armadnemu zboru v Trstu. Južna meja XXV. sektorja »Timavo«- Št. Peter je šla po vrhovih južno od ceste Knežak-Mašun-Kozarišče na Loškem polju. Ta sektor je imel dva podsektorja: Št. Peter (XXV. a) in Knežak (XXV. b). Prvi sektor je branil prehod proti meji Št. Peter-Klenik-Palčje-Laze pri Cerkniskem jezeru, drugi pa Zagorje-Bač-Mašun in še Knežak-Mašun-Kozarišče s številnimi vmesnimi gozdnimi kolovozi in vojaškimi mulatierami.

⁶⁷ Tednik Istra – Glasilo zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine, 30.6. 1933, hrani Park vojaške zgodovine.

XXVI. sektor Ilirska Bistrica je imel tri podsektorje: »Ermesburgo« (XXVI. a), Klana (XXVI. b) in Matulje (XXVI. c). Podsektor »Ermesburg« je imel nalogo, da brani prehode čez snežniško področje. Glavna sta bila križišče v Leskovi dolini in na Mašunu na severu in še prehod Gomance - Čabranska polica - Babno polje na jugu. Iz podatkov izvemo, da je bila leta 1942 pod poveljstvom GAF v Št. Petru (Pivki) ena četa inženirskih enot, ki se je šele vežbala. Poleg te je bil še en mešan oddelek z avtokolono.

Primož pri Pivki je bil zelo utrjen, saj je bila v utrdbi kar cela baterija s petimi topovi (618. baterija 75/27). Imel je kot že rečeno 14 utrjenih točk in sicer 9 severozahodno v smeri od črte Selce – Gradec - Petelinje in še 5 točk v jugovzhodni smeri Parje - Drskovče⁶⁸.

➤ Utrdbe med vojno

Utrjeni objekt na Primožu in njegova posadka niso nikoli doživeli ognjenega preizkusa. Italijani utrdb niso nikoli potrebovali, čeprav so z gradnjo nadaljevali tudi po letu 1941, kar veliko pove o zaupanju med Nemčijo in Italijo. Enote GAF, so bile po zasedbi Jugoslavije uporabljene kot zasedbene čete in vzhodni del Alpskega zidu je bil zato deloma razorožen. Vendar je po Mussolinijevem padcu general Robotti, 31. julija 1943 ukazal italijanskim enotam v Sloveniji in na Hrvaškem, naj se umaknejo nazaj na Alpski zid. Očitno je bilo, da so ga enote tedaj branile pred Nemci. Vendar pa ukaza niso mogle izpolniti, saj so jih prej razorožili tako Nemci, kot tudi partizani.

Domačini so iz razoroženih in nezastraženih utrdb jeseni leta 1943 odnesli vse, kar je bilo še uporabnega. Od kosov opreme in pohištva, vrat in luči, do vojaških postelj. Vrhničan Angelo Penko, rojen v Pivki, je povedal kako je pomagal trgati kable za električno napeljavo, nosil pa naj bi tudi plašč, sešit iz italijanske vojaške odeje. V strahu, pred morebitno zasedbo partizanov oziroma izkrcanjem zaveznikov v Istri, ki bi jih lahko odrezali od zaledja, so Nemci leta 1944 raztreli celo vrsto strateško pomembnih italijanskih utrdb. Predsednik turističnega društva Pivka Janko Kruh, se spominja, kako je nemški poveljnik Pivke ukazal, naj odprejo vsa okna, da detonacije ne bi razbile stekel.

»Bilo je lepo sončno nedeljsko popoldne. Še februarja ali marca, vendar že brez snega. Vsi smo čakali in gledali, kaj se bo zgodilo«, se spominja Kruh. »Pa ni bilo nič tako posebnega, kot smo pričakovali. Zaslišali smo detonacijo in videli, da se je pokadil modro siv dim, a pritiska ni bilo nobenega«.

⁶⁸ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas prek naših gora in planin, 173.

Nemci so že naslednje leto zasedli utrdbe Alpskega zidu od Reke do Pivke in jih z nekaterimi deli Rupnikove črte povezali v enoten obrambni sistem. V teh utrdbah so pri Reki zaustavili prodor Jugoslovanske armade. Slednja je po mnogih žrtvah oviro premagala šele z vrsto obkoljevalnih manevrov, katerih končni je bil prodor prek Mašuna oziroma Milanje. Z njim so pri Ilirski Bistrici prestregli glavnino iz Reke umikajočih se Nemcev⁶⁹.

➤ Utrdbe po II. svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je ob zaostrovanju razmer med Jugoslavijo in Italijo, prišlo do ponovnega razstreljevanja utrd, zlasti med tržaško krizo, ko je obstajala skrb, da bi v primeru spopada Italijani lahko uporabili utrdbe. Vendar pa naj bi bil glavni razlog za njihovo uničenje predvsem povojno pomanjkanje železa. To je potrdil tudi Janko Kruh, nekdanj predsednik turističnega društva Pivka, ki je hkrati najbolj zaslužen za konzervacijo ostankov utrd na Primožu in Habjanovem hribu. Spominja se vagonov, naloženih s kupolami, ki so jih v letih med 1947-1952 vozili na Jesenice.

»Nekoč mi je eden od delavcev odpada, ki so razstreljevali utrdbe, pokazal eksploziv, ki ga je v ta namen pripeljal s svojim osebnim avtom. Cel kup razstreliva in detonatorjev je imel zložen kar na zadnjem sedežu. Dejal mi je, da jih pelje na utrdbe«.

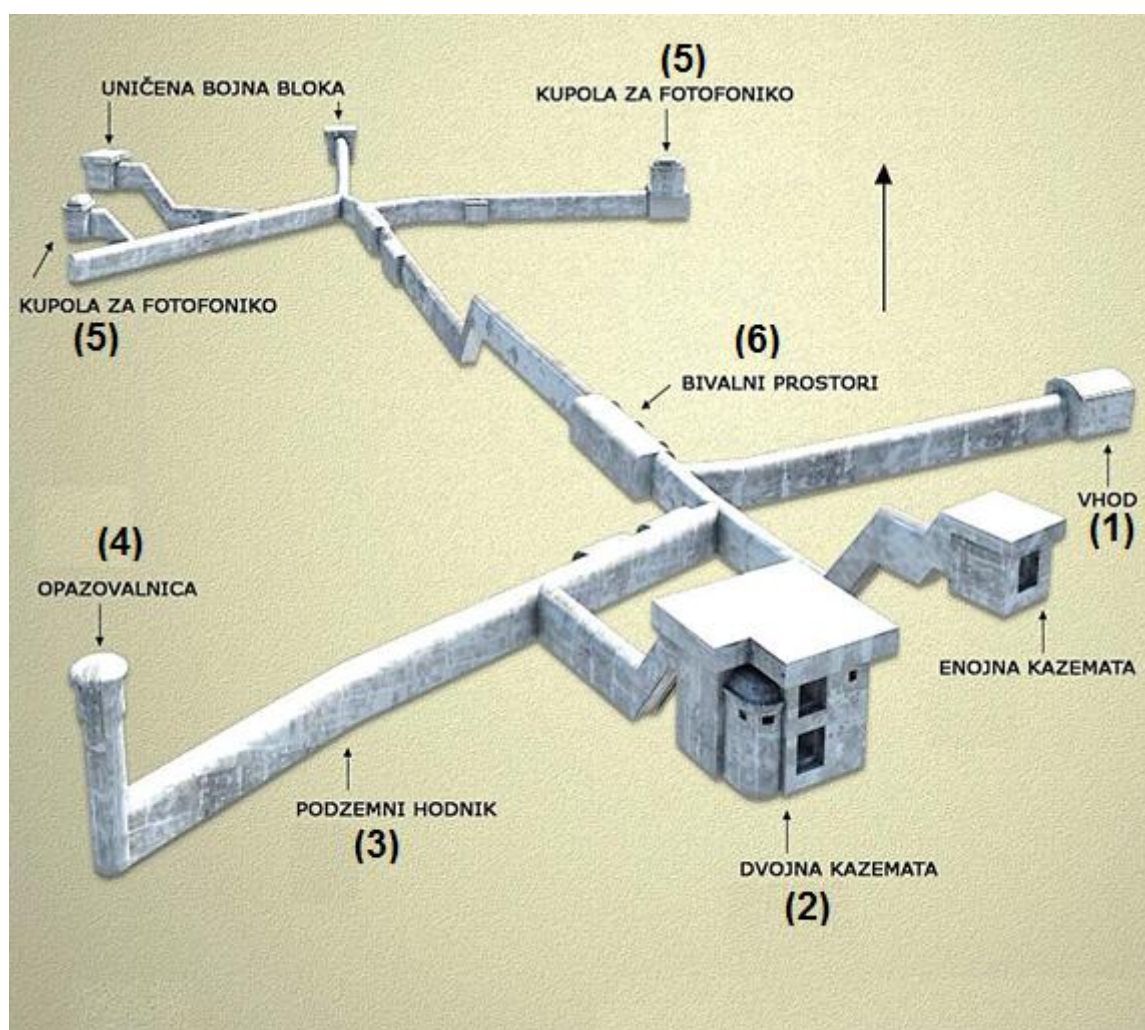
Do novega vala uničenja naj bi prišlo v letih 1965 in 1966, tudi tokrat pa je bil glavni razlog železo. V tistem času so razstrelili večino bojnih blokov na Gomancah nad Ilirsko Bistrico, pa tudi ob Unški koliševki.

Da uničevanje tudi danes še ni povsem končano pripovedujejo tudi primorski pirotehniki, ki naj bi kupole nekdanjih italijanskih utrd občasno uporabljali kot fugase za razstreljevanje najdenih granat iz prve in druge svetovne vojne⁷⁰.

⁶⁹ Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbe na Slovenskem, v: Revija Obramba, 54-55.

⁷⁰ Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbe na Slovenskem, v: Revija Obramba, 55.

➤ Rekonstrukcija utrdbe na Primožu

Slika 16. 3D model utrdbe na Primožu⁷¹

Vhod v utrdbo

Vhod v podzemno utrdbo na Primožu je bil dobro kamufliran in zaščiten. V neposredni bližini vhoda je bila zgrajena vojašnica, kjer so bili nastanjeni vojaki, saj podzemne utrdbe niso bile primerne za daljše bivanje posadk. Tik za vhodom je prostor za agregat in stranišče.

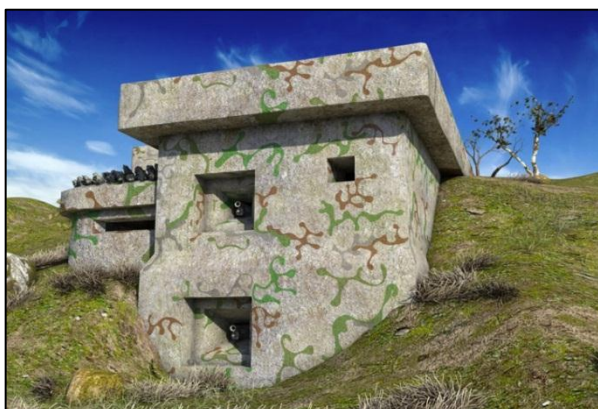
⁷¹ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: 3D model utrdbe na Primožu.

Slika 17. Vhod v utrdbo⁷²

2. Dvojna topniška kazemata

Bojni blok je močno utrjen zunanji del podzemne utrdbe. Glede na svoj položaj in nalogo je bil opremljen z najrazličnejšimi vrstami orožja, s podzemnimi prostori utrdbe pa je bil povezan z lestvijo ali stopniščem. Ponavadi so imeli bojni bloki zasilni izhod, od drugih delov pa so bili ločeni z jeklenimi vrati. Graditelji so s tem hoteli zavarovati utrdbo, če bi sovražnik uničil enega od njenih delov. Čelna stran bojnega bloka je bila zavarovana z jekleno ploščo, strop pa so nosile jeklene traverze. Čez jekleno konstrukcijo so nalili plast betona, ki je bila ponekod debela več metrov.

Slika 18. Prikaz dvojne topniške kazemate (levo)

Slika 19. Razstreljen bojni blok topniške kazemate na Primožu (desno)⁷³

⁷² Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Vhod v utrdbo.

⁷³ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: Prikaz dvojne topniške kazemate, Slika desno: Razstreljen bojni blok topniške kazemate na Primožu.

V utrdbi na Primožu je bila nastanjena topniška baterija, oborožena s petimi topovi kalibra 75 mm in strojnicami. Značilnost utrdbe je bila t.i. dvojna topniška kazemata (kazemata je utrjen topniški položaj), ki je lahko s svojim ognjem zasula širšo okolico.

3. Podzemni hodnik

Ozki, obokani hodniki, dolgi več metrov, so povezovali podzemne prostore utrdbe. Dva kanala, ki ju vidimo tik ob stenah, sta namenjena odvajanju kondenzirane vode.

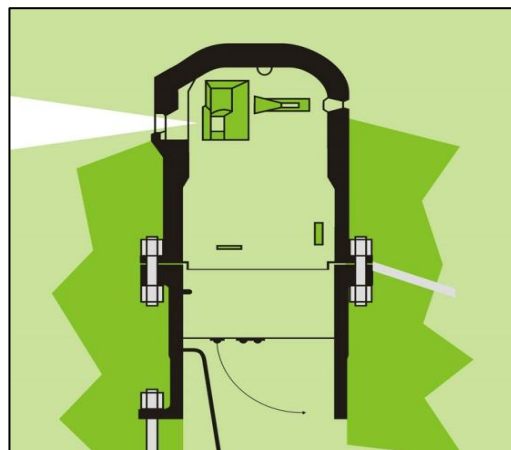
Slika 20. Podzemni hodnik⁷⁴

4. Opazovalnica/opazovalna kupola

Opazovalno kupolo v utrdbi na Primožu so zgradili na lokaciji z dobrim razgledom po vsej Pivški kotlini. Iz opazovalne kupole so nadzorovali območje, v primeru spopada, pa bi iz nje usmerjali topniški ogenj. Iz utrdbe je vanjo mogoče priti skozi navpičen jašek s kovinsko lestvijo.

Slika 21. Opazovalna kupola (levo)

Slika 22. Prerez tipske opazovalne kupole (desno)⁷⁵

⁷⁴ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Podzemni hodnik.

⁷⁵ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: Opazovalna kupola, Slika desno: Prerez tipske opazovalne kupole.

5. Kupola s fotofoniko

Fotofoniko so uporabljali tudi za sporazumevanje med utrdбами Alpskega zidu. Vsaka od utrdb je imela nameščen mikrofonski sprejemnik. Mikrofonski sprejemnik je glas uporabnika spremenil v električne impulze, ki jih je poseben inštrument poslal s pomočjo infrardečih žarkov proti sosednji utrdbi. V drugi utrdbi je bil nameščen sprejemnik, ki je impulze na podoben način preoblikoval v zvoke. Z utrdbe na Primožu so signale pošiljali proti severu, jugu in vzhodu. Vremenske motnje so pogosto ovirale prenos infrardečih žarkov, zato je bila kakovost komunikacije slaba in zelo odvisna od vremenskih razmer (dež, megla, oblaki)⁷⁶.

Slika 23. Ostanki naprave za fotofoniko v utrdbi na Primožu (levo)

Slika 24. Kupola s fotofoniko (desno)⁷⁷

6. Bivalni prostori

Posadka je spala v skupni spalnici, podoficirji in oficirji pa so imeli lastne sobe. V bivalnih prostorih so pogosto sezidali še notranji zid, ki je preprečeval pronicanje vlage iz zemlje v utrdbo. V utrdbah Alpskega zidu je bilo dobro poskrbljeno tudi za čistočo, kot pričajo pisoarji utrdbe na Primožu.

⁷⁶ Informativna tabla Pot do utrdb Alpskega zidu na Primožu.

⁷⁷ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: Ostanki naprave za fotofoniko v utrdbi na Primožu, Slika desno: Kupola s fotofoniko.

Slika 25. V stropu vidne cevi namenjene prezračevanju prostora (levo)

Slika 26. Prostor za nastanitev posadke (desno)⁷⁸

Slika 27. Vhod v bojni blok (levo)

Slika 28. Pisoarji utrdbе na Primožu (desno)⁷⁹

⁷⁸ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: V stropu vidne cevi namenjene prezračevanju prostora, Slika desno: Prostor za nastanitev posadke.

⁷⁹ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: Vhod v bojni blok, Slika desno: Pisoarji utrdbе na Primožu.

Slika 29. Napis »Deposito munizioni« v utrdbi na Primožu⁸⁰

7. Vojašnica ob vhodu

Vojaki niso bili ves čas nastanjeni v utrdbi, saj je bila ta zaradi vlage neustrezna za bivanje. V njej so se zadrževale le dežurne posadke in opazovalci. Večina posadke je živela v bivalnih prostorih pred objektom in v vojašnici v Pivki.

Slika 30. Oznaka enote 618. baterije (levo)

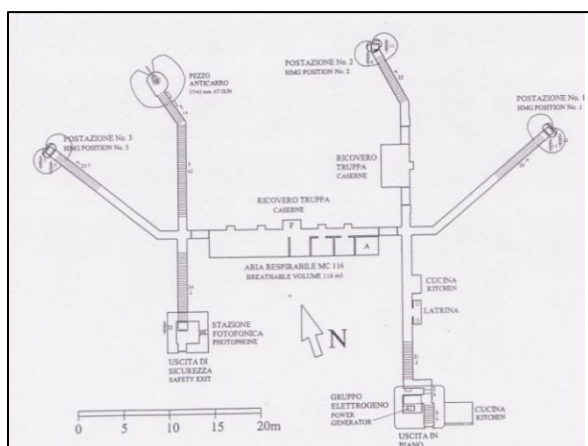
Slika 31. Kasarna pred vhodom v utrdbo na Primožu (desno)⁸¹

⁸⁰ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Napis »Deposito munizioni« v utrdbi na Primožu.

⁸¹ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika levo: Oznaka enote 618. baterije, Slika desno: Kasarna pred vhodom v utrdbo na Primožu.

b) HABJANOV HRIB

Utrdba na Habjanovem hribu, se je do danes ohranila skoraj nedotaknjena, kar gre pripisati dejstvu, da je dobesedno sredi mesta Pivka. Zato se je Nemci med rušenjem bližnjih utrdb leta 1944 niso lotili, po vojni pa je služila kot skladišče za opremo narodne zaščite in kot zaklonišče. Habjanov hrib je bila ena od štirinajstih manjših utrdb, ki so bile podrejene osrednji utrdbi na Primožu. Od treh bojnih blokov sta dva mitralješka. Nadzorovala sta območje severno in vzhodno od utrdbe. Za tretjega, ki je prav tako dobro ohranjen, pa Vladimir Tonič domneva, da je bil oborožen z majhnim ladijskim topom, ki je v vlogi protitankovskega topa pokrival cesto od Pivke do železniške postaje. Danes ta utrdba služi kot temelj partizanski kostnici, ki so jo po vojni zgradili nad njo⁸².

Slika 32. Tloris utrdbе na Habjanovem hribu v Pivki⁸³

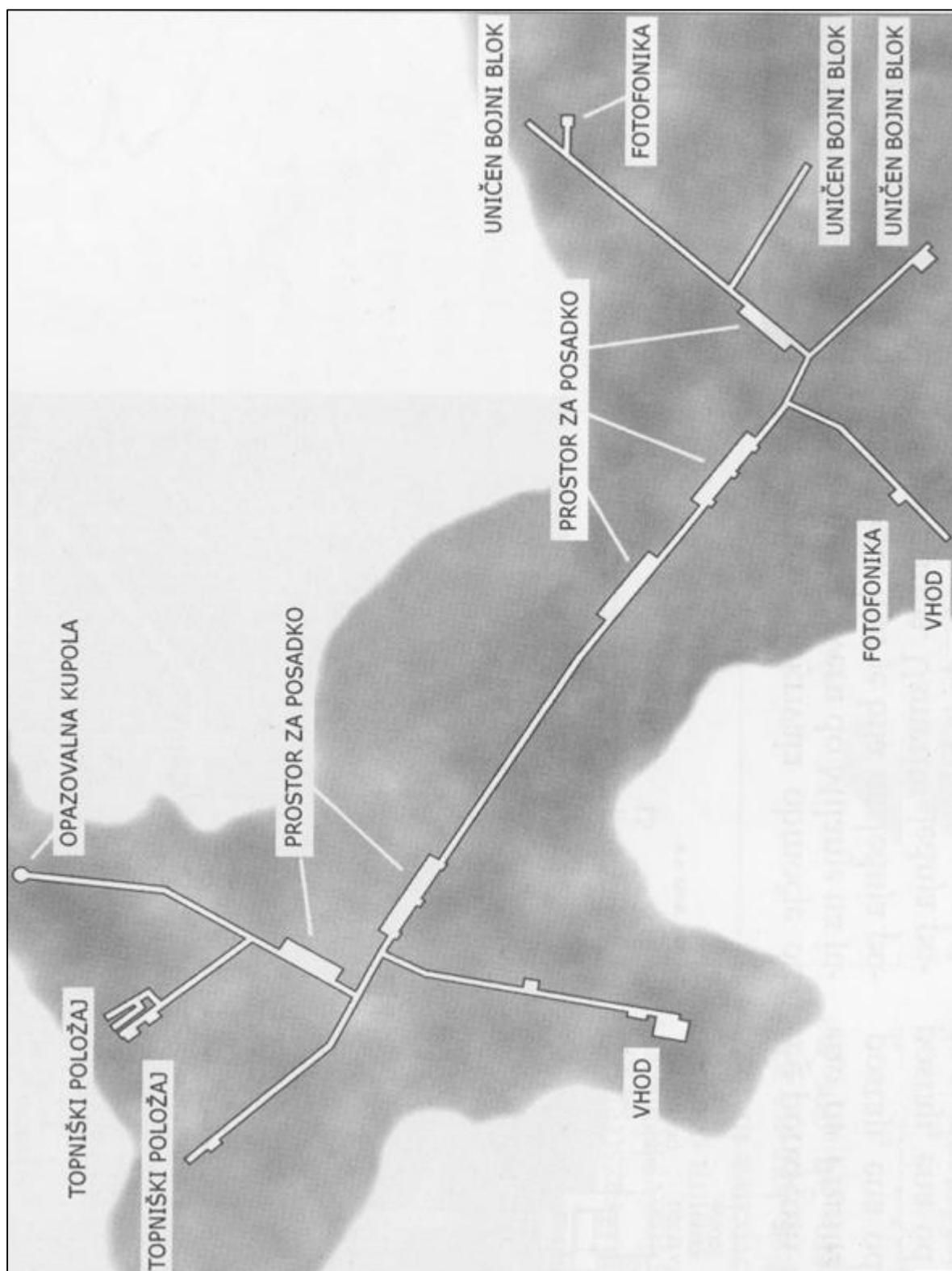
Slika 33. Mitralješki blok na Habjanovem hribu⁸⁴

⁸² Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 188.

⁸³ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 190.

⁸⁴ Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka, Slika: Mitralješki blok na Habjanovem hribu.

➤ *Tloris utrdbе na Primožu*

Slika 34. Načrt topniške utrdbе na Primožu nad Pivko (zrisan po predlogi Turističnega društva Pivka)⁸⁵

⁸⁵ Jankovič Potočnik, Vojaške utrdbе na Slovenskem, v: Revija Obramba, 53.

SOSEDNJI UTRDBENI SKUPINI

a) Milanja

V neposredni bližini Primoža se na slikovitem robu Snežniškega masiva nahaja skupina utrdb Milanja, ki je nadzorovala tako Zgornjo Pivko kot dolino Reke pri Ilirski Bistrici. Zgrajenih je bilo devet utrdb, ki se nizajo od Velike Milanje na severu, ki je hkrati tudi največja, do Vrha Štange na jugu. Velika Milanja je imela 7 bojnih blokov in dva vhoda, ki so danes vsi razstreljeni. Značilnost Milanje je zaključen krožni podzemni hodnik, kakršen se nahaja samo še v utrdbah nad Reko.

Tako kot utrdbe na Primožu so tudi utrdbe na Milanji leta 1944 razstrelili Nemci, ki so jih sicer maja 1945 obnovili in jih uporabili za obrambo pred 4. armado jugoslovanske vojske, ki je ob Jadranski obali prodirala proti Trstu in je preko Milanje in Mašuna izvedla obkoljevalni manever, zaradi katerega so se Nemci morali umakniti iz utrdb nad Reko.

Utrdbe na Milanji so dostopne, če se bomo iz Ilirske Bistrice peljali proti Sviščakom. Vhod v utrdbo na Štangi je viden že od daleč iz doline. Do ostalih utrdb bomo prišli, če bomo sledili gozdni cesti, ki je speljana tik pod samim grebenom proti severu⁸⁶.

Slika 35. Bivalni prostori utrdbe na Milanji⁸⁷

⁸⁶ CD Regio Carsica Militaris, Kraško vojaško-zgodovinsko območje, projekt Prekrižane meje (2007-2008).

⁸⁷ CD Regio Carsica Militaris, Kraško vojaško-zgodovinsko območje, Slika: Bivalni prostori utrdbe na Milanji.

b) Unška koliševka

Medtem ko so za Slovenijo značilne predvsem skupine manjših utrdb, je Unška koliševka, ki je vzidana v bok velike skalne udorince najbolj spektakularen ostanek Alpskega zidu v Sloveniji. Utrdba leži na planoti med Planinskim poljem in Uncem. Posadka te utrdbe naj bi štela 241 mož s štirimi častniki, oborožena pa je bila z 22 mitraljezi, 13 puškomitraljezi, dvema topovoma 47/35 in dvema minometoma 81 m. Prehod čez Planino proti Postojni so varovale tudi utrdbe zgrajene na Planinski gori na drugi strani Planinskega polja.

Do ostankov utrdbe bomo prišli, če bomo pri razvalinah dvorca Hasberg zapustili cesto Planina-Unec in se po makadamski cesti napotili v hrib. Koliševka leži na planoti nad razvalinami dvorca. Bojni bloki utrdbe so bili leta 1966 razstreljeni⁸⁸.

Slika 36. Podzemni hodniki Unške koliševke⁸⁹

⁸⁸ CD Regio Carsica Militaris, Kraško vojaško-zgodovinsko območje.

⁸⁹ CD Regio Carsica Militaris, Kraško vojaško-zgodovinsko območje, Slika: Podzemni hodniki Unške koliševke.

7.2.3 KOMPLEKS STARIH PIVŠKIH VOJAŠNIC IN ZGODBA DIEGA DE HENRIQUEZA

Kompleks starih pivških vojašnic v Hrastju, ki se nahajajo v neposredni bližini utrdbe na Primožu in je služil za oskrbo in nastanitev posadk, v času ko ni bilo neporedne vojne nevarnosti, so Italijani zgradili v začetku 30. let. Tudi ta kompleks pa skriva veliko zgodb. Ena izmed mnogih je tudi zgodba Diega de Henriqueza in njegovega muzeja. Tržačan, po rodu iz španske plemiške rodbine, je bil v vojašnico poslan kot vojak obmejne straže »Guardia alla Frontiera«. Poveljnika vojašnice je po napadu na Jugoslavijo uspel prepričati o potrebnosti zbiranja vojaško zgodovinskega materiala in tako je bil že 16. aprila 1941 v tej vojašnici ustanovljen vojaški muzej »Museo militare di San Pietro del Carso«, katerega predstojnik je postal. Henriquez, ki je aktivno sodeloval na obeh straneh Rapalske meje, je ustvaril dragocen arhiv dogajanja v Št. Petru na Krasu, Ljubljani in drugih krajih, ki so jih zasedli Italijani. Kot vnet zbiralec militarij in prepričan antifašist je z zbiranjem materiala nadaljeval tudi po kapitulaciji Italije. Leta 1944 so mu nemške oblasti dovolile, da je prepeljal zbirko v Trst. Diego de Henriquez je umrl v skrivnostnem, nepojasnjem požaru, ki je bil najverjetneje povezan z delom njegovega arhiva, ki se je nanašal na Rižarno, nacistično koncentracijsko in uničevalno taborišče v Trstu. Do konca vojne mu je kljub vsemu v Trst uspelo odpeljati ogromno vojnogodovinskega arhiva, dokumentov in fotografij⁹⁰.

Slika 37. *Kompleks starih pivških vojašnic v neposredni bližini Primoža*⁹¹

⁹⁰ Katalog Parka vojaške zgodovine, Tankovsko artilerijska zbirka Parka vojaške zgodovine, ur. Boris Bolfek, Martin Premk, (Maribor –Pivka 2009) 15-16.

⁹¹ Katalog Parka vojaške zgodovine, Slika: Kompleks starih pivških vojašnic v neposredni bližini Primoža, 15.

7.2.4 OBUDITEV IN REVITALIZACIJA ZGODOVINSKE DEDIŠČINE NA OBMOČJU PIVŠKE KOTLINE

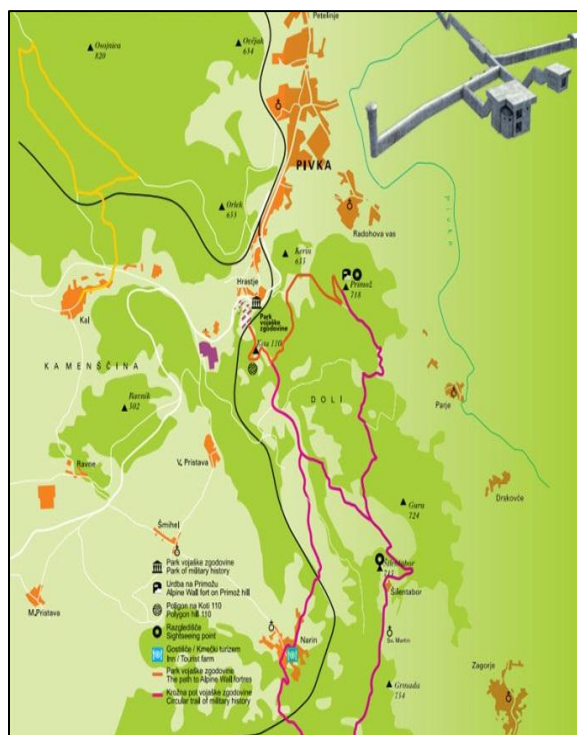
Dediščina Rapalske meje ter Alpskega zidu, še desetletja po koncu II. svetovne vojne in kasnejših novih političnih ureditev Evrope, ostaja trden spomenik preteklih časov in rodov, ki so prebivali ob takratni »krivični« meji. Prebivalci smo danes do teh ostalin naše ter hkrati svetovne zgodovine največkrat ravnodušni in se niti ne zavedamo da lahko tovrstna zgodovinska dediščina postane turistična atrakcija, dejavnost, ki lahko obogati turistično ponudbo naših krajev.

Leta 2007 se je s projektom Prekrižane meje, v katerem so sodelovale občina Pivka, Ilirska Bistrica in hrvaška Klana, začel proces revitalizacije oz. oživitve večtisočletne utrdbene dediščine območja, ki se razteza od Kvarnerskega zaliva pa vse do gorskih verig proti severu. Omenjeni prostor je že od prazgodovine dalje predstavljal pomemben prehod različnih ljudstev in vojska. To vojaško zgodovinsko krajino je namreč zaznamovala prav njegova strateška lega. Danes to področje prepletajo številni utrdbeni sistemi od prazgodovinskih gradišč, rimskih zapornih zidov in utrd, preko srednjeveških gradov in protiturških taborov do že omenjenega utrdbenega sistema Alpskega zidu (Vallo Alpino).

Na območju nekdanjih italijanskih kasarn v Pivki se danes nahaja Park vojaške zgodovine, muzejsko, turistično in doživljajsko središče. V sklopu projekta Prekrižane meje, je bil v letu 2007 obnovljen objekt Komanda, v katerem se nahaja turistično-informacijski center, multivizijska dvorana in razstavni prostor na temo večtisočletne utrdbene dediščine. Obiskovalci si lahko v Parku vojaške zgodovine ogledajo tudi prvo muzejsko zbirko, sestavljeno iz najdragocenejših primerkov težkega orožja (tanki, oklepna vozila in topovi), ki so kot pomembna vojaška in tehnična dediščina različnih vojska ostali v Sloveniji.

V okviru prej omenjenega projekta Prekrižane meje, je bila leta 2007 slovesno odprta Pot do utrd Alpskega zidu na Primož, ki povezuje vojašnice v Hrastju pri Pivki, nekdanji vojaški poligon na koti 110 (613m) in Primož (718m), kjer so Italijani v 30-tih letih 20. stoletja zgradili mogočno podzemno utrdbo. Ob poti je postavljenih pet večjih in pet manjših informativnih tabel o naravnih, kulturnih in zgodovinskih zanimivostih Pivške kotline. Pod do utrd Alpskega zidu je tudi del Krožne poti vojaške zgodovine⁹².

⁹² Katalog Parka vojaške zgodovine, 3-14.

Slika 38. Krožna pot Parka vojaške zgodovine⁹³

Z vzdrževanjem kulturne dediščine in vlaganjem v njeno ohranjanje, ter s trženjem obiskov, lokalna skupnost pomembno prispeva k obuditvi gospodarstva na tem območju in k popestritvi ponudbe večjih turističnih centrov v okolici. Kljub številnim tranzitnim gostom in bližini večjih turističnih središč (Postojnska jama, Reka, Škocjanske jame...) temu območju do sedaj ni uspelo zadržati večjega števila gostov. S skupnim nastopom na turističnem trgu, z obogateno turistično ponudbo in z razvojem potrebne turistične infrastrukture pa se to območje čedalje bolj razvija v prepoznavno turistično destinacijo. Naloga lokalne skupnosti pri tem je, da se ljudem v okolju, kjer se dediščina nahaja pojasni pomen in razlogi zaradi katerih je dediščino potrebno ohranяти. Prav tako jim je potrebno predstaviti tudi priložnosti, ki jih ponuja dediščina v povezavi z razvojem. Turizem mora lokalni skupnosti prinesiti koristi in motivacijo, saj bodo na tak način tudi obiskovalci bolje spoznavali značilnosti in pomen kulturne dediščine.

Občini Pivka je s projektom Park vojaške zgodovine do sedaj uspelo:

- zagotoviti dostopnost in razumljivost do območij kulturne dediščine
- zagotoviti informacijske vire, ki ustrezno in dokumentirano razlagajo pomen območij
- s trajnostnim načrtovanjem ohraniti območja kulturne dediščine
- vključiti vse zainteresirane skupine obiskovalcev v interpretacijo dediščine

⁹³ Katalog Parka vojaške zgodovine, 10.

8 RUPNIKOVA LINIJA

Rupnikova linija ali Rupnikova črta je sistem utrdb, ki jih je začela graditi Kraljevina Jugoslavija na ozemlju zahodne Slovenije pred drugo svetovno vojno. Ime je dobila po jugoslovanskemu generalu slovenskega rodu Leonu Rupniku. Obrambna črta nikoli ni služila svojemu namenu, saj je bila zapuščena še pred italijanskim napadom na Jugoslavijo v aprilski vojni. Danes je ponekod v zahodni Sloveniji ostanke Rupnikove obrambne črte še možno videti, največ od Blegoša do Golega vrha v Poljanski dolini⁹⁴.

Čeprav je Kraljevina Italija začela z gradnjo Alpskega zidu že leta 1932, pa Kraljevina Jugoslavija v tem času še ni razmišljala o utrjevanju meje. Splošno slabšanje političnega položaja v Evropi leta 1935 in sklenitev zavezništva med Nemčijo in Italijo ter pristop Madžarske k silam osi sta Jugoslavijo prisilila, da so začeli razmišljati o utrjenih obrambnih položajih. Vendar se je prava gradbena mrzlica začela šele leta 1937. Gradbene ekipe so leta 1935 štejele 15000 mož, razporejenih v dvanajst oddelkov. Na italijanski meji, ki so jo šteli za najbolj ogroženo, je delovalo 5 oddelkov, en oddelek je deloval na avstrijski meji ter eden na madžarski. Do leta 1939, ko je bilo za gradnjo zadolženih že 40000 mož, jim je uspelo zgraditi dvanajst težko utrjenih položajev in 4000 manjših betonskih bunkerjev. Ob nemškem napadu na Poljsko je gradnjo prevzela vojska. Na urjenje so vpoklicali veliko število rezervistov, ki so jih nato uporabili kot gradbene delavce.

Oštevilčenje sektorjev naj bi govorilo o njihovi pomembnosti. Največjega pomena je bila meja z Italijo, medtem ko so na avstrijski meji dela napredovala zelo previdno, saj so se bali, da bi po nepotrebnem izzvali Nemce. Vzdolž meje z Madžarsko so utrdbе na hitro dogradili šele leta 1939.

Jugoslovani naj bi se pri gradnji zgledovali po Francozih, pri čemer je bilo zelo opazno pomanjkanje lastnih izkušenj. Tipičen primer za to je bila postavitev bunkerjev, na same vrhove in slemenā, zaradi česar so bili bistveno bolj izpostavljeni kot če bi bili pomaknjeni navzdol, na pobočje pod grebenom. Ravno zato je Jugoslavija leta 1937 na predlog zaveznikov poslala na Češko posebno vojaško komisijo, kjer so utrdbе v Sudetih veljale za vrhunec evropskega utrdbenega načrtovanja. Jugoslovani so nato predelali načrte in se pospešeno lotili obnove, posodobitev pa je bila zlasti očitna na meji z Italijo.

⁹⁴ Rupnikova linija – Dostopno prek: http://sl.wikipedia.org/wiki/Rupnikova_linija, (13.4.2015).

Na severu naj bi prehode čez Karavanke varovale le posamične utrdbe, medtem ko naj bi bila od Radovljice na severu do Reke oziroma Suška na jugu Rupnikova linija povsem sklenjen in na posameznih mestih tudi za dve dodatni črti okrepljen obrambni sistem. Vendar naj bi do začetka vojne del linije ostal nedokončan. Sama linija se tako ne začne pri Radovljici, ampak šele na Ratitovcu, poteka mimo Zelenega loga čez Blegoš in Žirovski vrh, se prek Svetih treh kraljev spusti do Logatca, gre mimo Unca do Cerknice in Slivnice, prečka današnjo mejo s Hrvaško in pri Prezidu zavije na jug na Kamenjak ter se konča na Sušaku⁹⁵.

8.1 RAZPOREDITEV SEKTORJEV

Načrtovana obrambna linija je bila razdeljena na pet oziroma šest sektorjev, katerih oštevilčenje ni bilo zaporedno, ampak je govorilo o njihovi pomembnosti.

- Prvi sektor je bil zahodno od Ljubljane s sedežem na Vrhniku, branil pa naj bi glavni vstopni koridor vzdolž ceste in železnice Trst-Ljubljana.
- Drugi sektor je segal severno od Sušaka s sedežem na Kamenjaku. Italijanom naj bi preprečeval prodor iz območja Reke v Dalmacijo ali proti Zagrebu.
- Tretji sektor se je raztezal med Škofjo Loko, kjer je bil sedež sektorja, in Vrhniko. Zapiral je dostop proti Ljubljani po Poljanski dolini ter greben med Poreznom in Blegošem na severu in Žirovski vrh na jugu.
- Četrti sektor s sedežem v Železnikih je zapiral Selško dolino ter dostop po grebenu s Soriške planine do Ratitovca.
- Peti sektor je zajemal območje okoli Cerknice, kjer je bil tudi sedež in je zapiral dostop do Ljubljane čez Rakitno in koridor proti vzhodu preko Velikih Lašč.
- Šesti sektor je zajemal področje nad Dravogradom in Mariborom in naj bi bil ustanovljen naknadno.

Poleg naštetih sektorjev so bili utrjeni tudi vsi prelazi čez Karavanke in Gornjesavska dolina med Begunjami in Radovljico. Utrdbe v Gornjesavski dolini oziroma v okolici Radovljice bi glede na lego res lahko sodile tudi v četrti sektor, vendar razpoložljivi viri tega ne potrjujejo⁹⁶.

⁹⁵ Aleksander Jankovič Potočnik, Utrdbe na Slovenskem (1.), Rupnikova linija, v: Revija Obramba (Ljubljana 2002) 62.

⁹⁶ Aleksander Jankovič Potočnik, Rupnikova linija. Odkrivanje utrd ob Rapalski meji (Logatec 2009) 39.

Slika 39. Potek Rupnikove linije in razporeditev po sektorjih⁹⁷

8.2 GRADNJA IN TIPI UTRDB

Gradnja samih utrdb se je začela leta 1938. Po predvidenem načrtu naj bi dela končali leta 1947, vendar je bil načrt zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in potrebe po utrditvi ostalih meja leta 1940 močno skrčen. Načrt je sicer predvideval gradnjo močno utrjene črte, ki je bila povsem primerljiva z najsodobnejšimi obrambnimi sistemi drugod po Evropi⁹⁸.

Mitralješke bunkerje lahko razdelimo na tri glavne tipe:

- Prva sklenjena obrambna črta je bila sestavljena iz majhnih mitraljeških bunkerjev, katerih tloris ima obliko romba. Bunkerji naj bi bili od strani zasuti z zemljo, sprednji del pa naj bi bil samo zakamufliran. Črta takšnih bunkerjev naj bi šla čez greben Ratitovca ter ob vznožju Žirovskega vrha od Sovodnja do Žirov, gotovo pa jih je mogoče najti tudi drugje vzdolž linije.
- Druga sklenjena črta je bila sestavljena iz mitraljeških bunkerjev, za katere je značilna polkrožna vzboklina, obrnjena k nasprotniku. Linija je potekala po slemenih Hlavčih Njiv in Žirovskega vrha.
- Tretji tip mitraljeških bunkerjev so bunkerji z majhnim pravokotnim mitralješkim gnezdrom. Te bunkerje najdemo na Ratitovcu na samem Golem vrhu in na sedlu med Golim in Kosmatim vrhom, na grebenu Blegoša in na dostopih k Škofji Loki.

⁹⁷ http://sl.wikipedia.org/wiki/Rupnikova_linija, Slika: Potek Rupnikove linije in razporeditev po sektorjih, ogled 13.4.2015.

⁹⁸ Jankovič-Potočnik, Rupnikova linija in Alpski zid, 42.

Drugo skupino predstavljajo večje utrdbe, ki imajo vsaj dve etaži in po več utrjenih mitraljeških položajev ali kombinacijo položajev za težke mitraljeze in protitankovske topove.

- Eno zvrst teh utrdb najdemo v dolinah ob glavnih komunikacijah, torej na predvidenih smereh glavnega nasprotnikovega prodora. Znane lokacije takih utrdb so pri Gorenji vasi oziroma Trati in zahodno od Logatca.
- Druga zvrst so slemenske utrdbe. Od Ratitovca do Logatca naj bi bilo sedem takih utrdb⁹⁹.

*Slika 40. Bunker Rupnikove linije na Blegošu*¹⁰⁰

Kot že omenjeno, je bila leta 1937 na predlog zaveznikov na Češkoslovaško poslana posebna vojaška komisija, kjer so utrdbe na meji z Nemčijo veljale za vrhunec takratnega sodobnega utrdbenega načrtovanja. Jugoslovansko – češko sodelovanje je vendarle imelo tudi širše, politično in vojaško-strateško ozadje. Kraljevina Jugoslavija se je že od leta 1921 dalje povezovala z Romunijo in Češkoslovaško v tako imenovano »malo antanto«, obrambno zvezo, ki naj bi države članice varovala pred revanšističnimi težnjami v prvi svetovni vojni poraženih Bolgarije in Madžarske, ter v jugoslovanskem primeru tudi pred agresivnostjo Kraljevine Italije. Eden od najbolj vnetih pobudnikov krepitve male antante je bil jugoslovanski kralj Aleksander. Z njegovo smrtjo je povezava začela slabeti¹⁰¹.

⁹⁹ Jankovič Potočnik, Rupnikova linija, v: Revija Obramba (Ljubljana 2002), 63-64.

¹⁰⁰ http://sl.wikipedia.org/wiki/Rupnikova_linija, Slika: Bunker Rupnikove linije na Blegošu, ogled 13.4.2015.

¹⁰¹ Jankovič Potočnik, Rupnikova linija, 42-50.

8.3 RUPNIKOVA LINIJA V VOJNI

Do 6. aprila 1941 so na Rupnikovi liniji izdelali utrjen sistem varovanja meje proti Italiji, ki je potekal po črti Žirovnica – Ratitovec – Blegoš – Žirovski vrh – Ljubljanski vrh – Cerknica – Črni vrh – Plase. Ta linija je bila izdelana v skupinskem sistemu z odpornimi točkami in posameznimi objekti med njimi. Na ostalih odsekih linije so rešitev našli v gradnji samostojnih odpornih točk, najtežje dostopne smeri pa so zavarovali s postavitvijo sistema oviranja. Osnovni fortifikacijski objekti so bili armiranobetonski puškomitralješki in mitralješki bunkerji. Za njihovo dopolnitev pa so bili izdelani artilerijski bunkerji.

Italijani so splošni napad na Jugoslavijo načrtovali za 11. april 1941. Pred tem je 8. in 9. aprila prišlo do spopada med izvidniškimi oddelki. 8. aprila naj bi potekali boji na Blegošu, medtem ko so jugoslovanski graničarji v protinapadu celo vdrli v Cerkno. Italijani so bili 10. aprila obveščeni, da je zaradi nemškega prodora na jugoslovanski strani zavlado razsulo, pa vendar so v strahu pričakovali spopad, ki naj bi se začel naslednjega dne. Vendar pa o resnem odporu s strani Jugoslavije ni bilo več govora. Zaradi naglega prodora druge nemške armade je bila vloga mogočnih jugoslovanskih utrdb čez noč izničena. Da bi utrdbe vendarle še lahko služile svojemu namenu, so se bali predvsem Nemci, ki so med drugo svetovno vojno zaminirali vhod v podzemno utrdbo Žirovskega vrha. Nekatere bunkerje vzdolž nekdanje meje, pa so tudi sami uporabili v boju proti partizanom¹⁰².

Nerazvitost Kraljevine Jugoslavije ter njena politična in vojaška odvisnost od Nemčije so močno vplivale na priprave na vojno jugoslovanske vojske v letih 1937 in 1941. Problem pravočasne izgradnje utrdbene črte, ki je potekala ob rapalski meji, je bil zelo obsežen, saj v času med obema vojnama še niso poznali mehanizacije, ki bi lahko takrat olajšala izgradnjo tovrstnih objektov. Potrebno je bilo zagotoviti infrastrukturo, ki naj bi omogočila potek izgradnje in kasnejše vzdrževanje teh utrdb ter zagotoviti materiale za izgradnjo. Dodaten problem je predstavljalo znanje in izkušnje z gradnjo fortifikacijskih objektov. Jugoslavija s slabo razvito vojaško industrijo je imela zastarelo oborožitev iz časa 1. svetovne vojne. Zato je bila prisiljena kupovati orožje v tujini. Do marca leta 1939 so se v glavnem oskrbovali z orožjem iz Češkoslovaške in iz Francije. Ko so po okupaciji češkoslovaški Zavodi padli v nemške roke, se je s francoskim porazom položaj Kraljevine Jugoslavije še poslabšal. Za nakup orožja so bila potrebna tudi ogromna finančna sredstva, takšnega zneska pa takratni vojaški proračun in izredni krediti niso mogli zagotoviti¹⁰³.

¹⁰² Jankovič Potočnik, Rupnikova linija, v: Revija Obramba (Ljubljana 2002) 65.

¹⁰³ Zvezdan Marković, Vojska Kraljevine Jugoslavije in njeno varovanje meje, v: O rapalski meji, Zbornik mednarodnega simpozija, 50-51.

9 UTRJEVANJE RAPALSKE MEJE: RAZLIKE PRI UTRJEVANJU NA ITALIJANSKI IN JUGOSLOVANSKI STRANI

Med italijanskim in jugoslovanskim utrjevanjem obstajajo precejšnje razlike, ki obsegajo celoten razpon od strateške obrambne doktrine do konstrukcijskih in funkcionalnih podrobnosti. Italijani so razvijali lasten obrambni sistem, ki je temeljil na terenskih značilnostih vzdolž takratnih italijanskih meja, Jugoslovani pa so povsem prevzeli francosko utrjevalno doktrino. Glavni razlogi za drugačen pristop k utrjevanju so naslednji:

- dolga in lastna tradicija utrjevanja na italijanski strani
- pomanjkanje izkušenj pri utrjevanju na jugoslovanski strani
- navezanost jugoslovanske vojske na francosko zaveznico in neposreden vpiliv francoske utrjevalne doktrine
- italijanska omejenost materialnih virov
- jugoslovanska navezanost na Češko, ki je bila njihov glavni dobavitelj

Italijani z dolgo in bogato tradicijo utrjevanja, na katero danes spominja dobro ohranjena utrdvena dediščina, so z deli na rapalski meji začeli leta 1932. Poleg izkušenj iz prve svetovne vojne so Italijani pri načrtovanju razmišljali tudi o prednostih, ki jih je nudila alpska pokrajina. *»Zakaj torej graditi ogromne utrdbe iz armiranega betona, če pa so lahko utrdbe kar gore same? Treba je le izvrtati položaje vanje.«*

Jugoslovani so prevzeli francoski model, ki je nastal na valujoči pokrajini vzdolž meja z Belgijo, Luksemburgom in Nemčijo. Njihove utrdbe so bile dosti večje, zgrajene iz armiranobetonskih blokov, ki same po sebi niso bile dovolj. Zato so glavne strelne line namestili na bočne stranice in jih zaščitili z debelim betonskim previsom.

Italijanska doktrina je predvidela, da bo sam gorski teren dovolj otežil delovanje topništva in da opustitev frontalnega delovanja orožij zato ni potrebna. Zadostovala naj bi le velika poglobitev strelnih lin in njihova težka dostopnost, velikokrat pa so opuščali celo to. Italijanske utrdbe so lahko delovale tudi bočno, vendar pa bočno delovanje ni bilo njihovo glavno načelo, kot tudi ni bilo potrebe po neprekinjeni linijski razporeditvi utrdb, ampak so jih koncentrirali glede na ogroženost posameznih točk. Za razliko od italijanskega pa je jugoslovanski pristop zagotavljal učinkovitost šele z dograditvijo celotne kontinuirane črte obrambe in je bil hkrati veliko bolj občutljiv na preboje te črte.

Naslednja pomembna razlika so dimenzije utrd. Francoske utrdbe tipa »ouvrage«, kakršne so gradili Jugoslovani so prava mala »podzemna mesta«, s podzemnimi dvoranami in hodniki, dovolj velikimi za gibanje manjših vozil. Glavni razlog za to je, da naj bi posadke v teh utrdah prebile daljša časovna obdobja in bile v njih popolnoma samostojne. Italijanske posadke naj bi v utrdbe odšle le ob neposredni nevarnosti napada. V času nevarnosti pa so prebivale v majhnih utrjenih vojašnicah neposredno ob utrdah, sicer pa v vojašnicah v zaledju. Velikosti prostorov v utrdah so bile prilagojene zgolj minimalnim potrebam posadk. V bojnih blokih je bilo prostora le za enega strelca, namesto dvoran so bili posadkam na voljo le prostori velikosti navadnih sob in po ozkih hodnih so se vojaki lahko gibal le v koloni po eden. Do spremembe pride šele po okrožnici 15.000, ki je zahtevala, da postanejo obmejne utrdbe tudi zaklonišča za čete, za pripravo invazije na sosednjo državo. Tako naletimo pri nekaterih utrdah, kot na primer v utrdbi na Godoviču na večje dvorane.

Razlike so tudi v gradnji bojnih blokov. Na italijanski strani so bojni bloki sestavljeni iz jeklenega »jedra«, ki so ga zalili z nearmiranim betonom. To čvrsto jedro ponavadi predstavlja jeklena kupola ali kombinacija jeklene zaščitne plošče za strelno lino in jeklenih stropnih traverz. Jugoslovanske zaščitne plošče za strelne line so v primerjavi z italijanskimi bistveno manjše.

Velika je bila tudi razlika med vidnostjo utrd. Italijani so tudi na tistih mestih, kjer utrdbe niso bile vklesane v živo skalo, ampak so zgradili betonske bojne bloke, veliko pozornost posvetili kamuflaži. Zunanjo betonsko plast so oblikovali tako, da je bil bojni blok videti kot naravna skala, v številne vdolbine pa so nasuli zemljo. Jugoslovani se pri osnovni gradnji kamuflaži niso pretirano posvečali. V resnici tudi niso imeli namena pretirano skrivati svojih utrd. Njihov psihološki učinek naj bi bil namreč enakovreden obrambnemu.

Obstajala je še razlika v opremljenosti samih utrd. Oprema tako italijanskih kot tudi jugoslovanskih utrd je predstavljala vrhunske tehnične dosežke. Pri tem velja omeniti komunikacijski sistem fotofonike v utrdah Alpskega zidu. Na drugi strani, o uporabi vrhunskih tehničnih dosežkov, kakršen je bil sistem fotofonike, pri utrdah Kraljevine Jugoslavije ne moremo govoriti¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Aleksander Jankovič Potočnik, Utrjevanje rapalske meje, Razlike v pristopu na italijanski in jugoslovanski strani, v: O rapalski meji, Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. obletnici podpisa Rapalske pogodbe, ur. Anton Marn, Aleksander J. Potočnik (Logatec 2010) 56-60.

10 ZAKLJUČEK

VERIFIKACIJA HIPOTEZ

S podpisom Versajske mirovne pogodbe se je uradno končala prva svetovna vojna, ki je povzročila razpad velikih evropskih imperijev. Ozemeljske težnje držav, ki v času prve svetovne vojne niso izpolnile svojih pričakovanj, so spet odkrito planile na dan. Evropa se je približevala novemu kaosu.

Nihče še ni pozabil nečloveških razmer v katerih so se bojevali izmučeni in slabo oskrbovani vojaki na fronti. Države, izčrpane od vojne in obremenjene z visokimi vojnimi odškodninami, so iz strahu pred vnovičnim spopadom začele z gradnjo obsežnih utrdbenih sistemov, s katerimi so želele zavarovati svoje meje. Tako so nastali bolj ali manj obsežni spleti strojničnih bunkerjev, topniških utrdb in podzemnih hodnikov iz armiranega betona. Utrjevalna »mrzlica« je zajela skoraj vse evropske države, vendar pa je primat pripadel Francozom.

Vzrokov za začetek gradnje evropskih fortifikacijskih sistemov je torej več. *Poleg zgoraj omenjenih rogovskih izkušenj iz prve svetovne vojne ter zastrašujočih posledic, ki ga je tak način vojskovanja prinesel, so bile gradnje obsežnih fortifikacijskih splotov tudi posledica oboroževalne tekme ter tehnološkega razvoja.* Ob večtisočletnem razvoju stalnega utrjevanja lahko potrdimo, da je bil ravno napredek v oboroževalni tehniki tisti, ki je stimuliral vedno nove konstrukcijske rešitve v utrjevanju, tako da so le-te uspešno konkurirale napadalčevemu oblegovanju. Na tem mestu lahko potrdim tudi svojo prvo hipotezo. Nemčija, ki je bila po vojni gospodarsko povsem uničena, zaveznikom namreč ni mogla plačevati odškodnine, ki so ji jo ti določili na mirovni konferenci. Ob vsesplošnem nazadovoljstvu prebivalstva, revščini in pomanjkanju je v Evropi prišlo do razmaha militarnih režimov med katerimi sta bila najbolj znana nacizem in fašizem. Slednja sta poskušala ekonomske razmere stabilizirati z načrtno mobilizacijo družbe ter vse večjim vlaganjem v vojno industrijo. In čeprav je Nemčija postavitev Westwalla opravičevala kot posledico francoskih utrdb na Maginotovi črti ter s tem navidezno prikazovala svojo defenzivno pozicijo, so se vedno bolj kazale njihove ambicije po nasprotnikovem ozemlju. Nemškemu in francoskemu vzoru utrjevanja so sledile tudi druge evropske države.

Vallo Alpino oziroma Alpski zid, s katerim so Italijani začeli utrjevati rapalsko mejo leta 1932, je s svojim vzhodnim delom prečkal slovensko ozemlje, ki smo ga spoznali kot izrazito razmejevalno in strateško pomembno območje.

Prehodno območje, kjer se Alpe stikajo z Jadranskim morjem in Dinarskim gorstvom, ima izredno ugodno prometno lego, saj omogoča najlažji in najkrajši dostop iz srednje in vzhodne Evrope v Sredozemlje. Prav neprekinjena zgodovina utrjevanja od predrimskih gradišč in protiturških taborov, do utrdbenih sistemov dvajsetega stoletja priča o njegovi pomembnosti. Na tem mestu lahko potrdim tudi svojo drugo hipotezo, da je *zaporna skupina trdnjav, ki so jo v dvajsetem stoletju okrog Pivke zgradili Italijani in je bila del vzhodnega dela alpskega zidu zapirala prehod iz Pivške kotline v dolino reke Reke ter cesto Ljubljana-Reka in železniške povezave*. Pivška kotlina, ki predstavlja širok prehod v dolgi Alpsko-dinarski verigi, zapira prehod iz Severnega Jadrana v Srednjo Evropo. Obenem je pomembno križišče poti, saj se v njej cepijo prometnice, ki vodijo proti Trstu in Goriški (prelaz Razdrto) ter skozi stateško točko Pivka proti Kvarnerju in Reki. V vojaško-strateškem smislu pa lahko to območje definiramo še nekoliko širše, kot kraško vojaško območje, nekakšno »vojno krajino«, ki ima na jugu izrazite meje na Kraškem robu pri Črnem Kalu, Opčinah nad Trstom in nad hrvaško Reko, na severu pa med Vrhniko in Logatcem ob robu Ljubljanske kotline. Zaporna skupina utrdb, ki so jih okrog Pivke zgradili Italijani, priča o strateški pomembnosti območja, katerega jedro je predstavljala poveljniška utrdba na Primožu (718 m).

Območje Pivške kotline predstavlja torej t.i. vojaško-zgodovinsko krajino, ki jo je pomembno zaznamovala ravno njegova strateška lega. V tisočletjih etničnega in političnega prerivanja si tega strateškega območja namreč nikoli ni mogla v celoti podrediti ena narodnost ali ena politična sila. Meje in vojaškost območja sta sicer globoko zaznamovala gospodarsko in družbeno podobo teh krajev, vendar pa danes s širitvijo Evropske unije meje počasi padajo, vojaška dediščina pa se spreminja v razvojno priložnost. Na tem mestu lahko potrdim tudi svojo *zadnjo hipotezo, da se območje Pivške kotline danes spet oživlja in postaja prepoznavna turistična destinacija*. Občini Pivka je namreč s projektom Park vojaške zgodovine uspelo nekdanje vojaško območje urediti do te mere, da postajajo zgradbe, ki so nekoč omejevale razvoj krajev turistična zanimivost, ki iz leta v leto privablja večje število domačih in tujih turistov. Park kot muzejsko središče s pestro ponudbo izobraževalnih in doživljajskih vsebin ter vsakoletnimi dogodki pa postaja osrednja turistična zanimivost regije.

11 VIRI IN LITERATURA

12.1 KNJIGE

- Acta Carsologica, 2005. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Arhiv Park vojaške zgodovine Pivka.
- Enciklopedija Slovenije, 1987. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Habernal, M., 2005. Rupnikova črta in druge Jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926-1941. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Informativna tabla Pot do utrdb Alpskega zidu na Primož.
- Jankovič-Potočnik, A., 2004. Rupnikova linija in Alpski zid. Utrjevanje rapalske meje med letoma 1932 in 1941. Vrhnika, Galerija 2.
- Jankovič-Potočnik, A., 2008. Utrdbe na Slovenskem. Vodnik po utrdbah v Sloveniji in bližnji okolici. Druga dopolnjena izdaja. Logatec, Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti.
- Jankovič-Potočnik, A., 2009. Rupnikova linija: odkrivanje utrd ob rapalski meji. Logatec : Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti.
- Juvančič, I., 1968. Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XVI. Ljubljana.
- Katalog Parka vojaške zgodovine Pivka, 2009. Ur. Bolfek, B., Premk, M. Maribor-Pivka, Vojaški muzej Slovenske vojske.
- Kaufmann, J.E., Jurga, R., 2002. Fortress Europe. European Fortification of World War II. Cambridge, Da Capo Press; A Member of the Perseus Books Group.
- Klemenčič, R., 2010. O rapalski meji. Zbornik mednarodnega simpozija ob 90. letnici podpisa rapalske pogodbe. Ur. Marn, A., Jankovič-Potočnik, A. Logatec, Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti.
- Pavšič, T., 1999. Ob stari meji. Pričevanja in spomini. Idrija, Bogataj.
- Silvestri, S., 2006. La catena fortificata del Vallo Alpino nella Val Tagliamento. Arti Grafiche Friulane IMOCO, Tavagnacco Udine.
- Slavenski zbornik, 2005. Ur. Boštjančič, J. Vrhnika, Galerija 2.
- Slovenski zgodovinski atlas, 2011. Ljubljana, Nova revija.
- Vojna enciklopedija, 1973. Vojno izdavački zavod Vojne enciklopedije, 5. knjiga. Beograd.

12.2 ČASOPISNI ČLANKI

- Bizjak, M., April 2010. Primož in njegove skrivnosti. Primorske novice. Ljubljana.
- Jankovič-Potočnik, A., November 2004. Vojaške utrdbe na Slovenskem. Utrdbe nad Pivko. Revija Obramba. Ljubljana, Defensor d.o.o.
- Jankovič-Potočnik, A., November 2003. Utrdbe na Slovenskem. Alpski zid (Vallo Alpino). Revija Obramba. Ljubljana, Defensor d.o.o.
- Jankovič-Potočnik, A., Maj 2002. Nova zgodovinska serija. Utrdbe na Slovenskem. Rupnikova linija. Revija Obramba. Ljubljana, Defensor d.o.o.
- Tednik Istra, Glasilo zveze slovenskih emigrantov iz Julijske krajine, hrani Park vojaške zgodovine Pivka.

12.3 INTERNETNI VIRI

- Maginot Line - Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Maginot_Line (24.3.2015).
- Siegfried line - Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Siegfried_Line (27.3.2015).
- Orožje Alpskega zidu na Primožu - Dostopno prek: www.parkvojaskezgodovine.si (16.3.2015).
- CD Regio Carsica Militaris, Kraško vojaško-zgodovinsko območje, projekt Prekrižane meje (2007-2008).
- Rupnikova linija – Dostopno prek: http://sl.wikipedia.org/wiki/Rupnikova_linija, (13.4.2015).

12.4 SPLETNI ČLANKI

- Alessandro Giudici, A few technical notes about eastern Vallo Alpino - Dostopno prek: http://www.valloalpino.com/tec_01.htm (28.2.2015).
- Anka Vončina, Alpski zid – Dostopno prek: <http://www.gore-ljudje.net/novosti/81607/> (28.2.2015).
- Božo Repe, 85. Obletnica rapalske pogodbe - Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/85-obletnica-rapalske-pogodbe.html> (26.2.2015).
- Miha Naglič, Četrto stoletje tisočletne meje - Dostopno prek: <http://www.gorenjskiglas.si/article/20060101/C/301019916/1082//cetrto-stoletje-tisocletne-meje> (27.2.2015).